

OTDK – KIEGÉSZÍTŐ DOKUMENTUM

2015

**A BONBONETTI KFT. MAKRO- ÉS MIKROKÖRNYEZETÉNEK,
BELSŐ ADOTTSÁGAINAK ELEMZÉSE A VÁLLALAT PIACI
HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA ÉRDEKÉBEN**

THE ANALYSIS OF THE MACRO AND MICRO ENVIRONMENT AND
THE DOMESTIC CAPACITIES OF BONBONETTI LTD. IN ORDER TO
IMPROVE THE MARKET POSITION OF THE COMPANY

Kézirat lezárva: 2014. május 25.

TARTALOMJEGYZÉK

A MELLÉKLETBEN MÉG FELDOLGOZOTT ÁBRA-, KÉP-, ÉS TÁBLÁZATJEGYZÉK	3
8. MELLÉKLETEK	I
1. Az I. világháború utáni trianoni Magyarország.....	I
2. Népszövetségi kölcsön a magyar pénzügyi és gazdasági helyzet helyreállításáért.....	II
3. Az amerikai és a magyar 1928/1929-es gazdasági és pénzügyi válság és annak hatásai... V	V
4. A munkanélküliek száma 1930–1933 között	XXXVI
5. A világválsághoz vezető előzmények az 1970-es évektől kezdve napjainkig.....	XXXVII
6. Csokoládégyártást elősegítő berendezések.....	XLI
7. Az édesség-iparági versenyt meghatározó tényezők.....	XLII
8. A Bonbonetti Choco Édesipari kft. Swot analízise összefoglalóan	XLIII
9. Bonbonetti mélyinterjú kérdései (2013).....	XLIV

A MELLÉKLETBEN MÉG FELDOLGOZOTT ÁBRA-, KÉP-, ÉS TÁBLÁZATJEGYZÉK

Ábrajegyzék

1. ábra: Az USA munkanélküliségi rátája 1928–1941 között	XIII
2. ábra: Nominál- és reálbér alakulása 1929–1941 között.....	XIV
3. ábra: Az agrárrolló alakulása a válság idején	XVIII
4. ábra: A mezőgazdaság adósságterhe [millió P]	XXIII
5. ábra: Az édesség-iparági versenyt meghatározó tényezők a Bonbonetti Choco Édesipari Kft. esetében	XLII

Képjegyzék

1. kép: NDK – gyártmányú gép – "Mogul" fondant öntő és lepúderező gép	XLI
2. kép: "Caremil Cream" formázó sor a csokoládé előállítása folyamatában	XLI

Táblázatjegyzék

1. táblázat: Magyarország külföldi tartozási 1931. év végén [millió P]	XIX
2. táblázat: Az államadósság [millió pengő]	XXI
3. táblázat: A foglalkoztatottság indexeinek alakulása (1929=100).....	XXXI
4. táblázat: A munkanélküliek száma 1932 és 1933 között.....	XXXII
5. táblázat: Az agrárrolló alakulása a válság idején	XXXIII
6. táblázat: Nagykereskedelmi árak a világpiacon és Budapesten	XXXV
7. táblázat: A munkanélküliek száma 1930–1933 között.....	XXXVI
8. táblázat: A Bonbonetti Choco Édesipari Kft. SWOT analízise összefoglalóan	XLIII

8. MELLÉKLETEK

1. melléklet

1. AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TRIANONI MAGYARORSZÁG

A háború lezárása után Magyarországnak teljes újrászervezésre, helyreállításra volt szüksége, különös tekintettel a gazdasági helyzetre (mezőgazdaság, ipar), a közigazgatás kérdéskörét, és a társadalmi helyzetet, és a nemzetközi kapcsolatok normalizálását tekintve.

Kiemelném Magyarország főbb (gazdasági) veszteségeit a Trianoni békeszerződés (1920. június 4.) aláírása következtében, melyek a következők voltak:

- az ország területének 60%-át, lakosságának 2/3 részét elveszítette, így a lakosság 18,2 millióról 7,9 millióra esett vissza (Püski, 2010),
- határok átszabása további konfliktusokat okozott a minket körülvevő államokkal, és a régiókat nem oldotta meg,
- „Magyarország a korábbi középfatahalmi státusból a kisállami lét helyzetébe került” (Püski, 2010, p. 22.),
- megszűntek a korábbi gazdasági kapcsolatok a szomszédos országokkal (Püski, 2010),
- Magyarország „elvesztette az egykori birodalom biztos piacát, és most részben olyan kisállamokkal volt körülveve, amelyek vagy jóval kevésbé szorultak rá a magyar termékekre, mint korábban, vagy egyenesen kemény konkurenciát hirdettek meg vele szemben” (Ormos, 2004b, p. 64.)
- „a békeszerződés életbelépésétől számított hat hónapig, azaz 1922. január 26-ig a győztes államok minden ide irányuló árucikkére egyoldalúan, viszonyosság nélkül alkalmazza a háború előtt bármely országnak adott legkedvezőbb szerződéses vámtételeit, vagyis a kormány a legalacsonyabb vámokat fél évig nem emelhetette” (Honvári, 2006, p. 44.),
- „hosszú idő alatt kialakult gazdasági struktúrája, amelyben az egyes területek egymást kiegészítve kapcsolódtak szerves egészé, rövid idő alatt semmivé foszlott” (Püski, 2010, p. 37.),
- az új államokhoz került rengeteg magyarországi ásványkincs (pl. teljes sótermelés, és az erdőállomány jelentős része) és nyersanyag,
- számos iparág túlméretezetté, vagy épp alulfejletté vált (Püski, 2010, p. 37; p. 40.),
- komoly gondot jelentett a vásárlóerő drasztikus lecsökkenése, valamint a tőkehiány és az infláció (Püski, 2010, p. 37.),
- a nyersanyag és a vasúthálózat az országon kívülre kerültek, így összeomlott a gazdaság,
- Trianon trauma kialakulása, rengeteg tiltakozás, publicisztika és propaganda (elfogadhatatlan békeszerződés) megjelenése,
- hadsereg korlátozása 20–30 ezer főben (kiszolgáltatottság),
- országunk folyamatos gazdasági ellenőrzése a nyugat-európai és szomszédos országok részéről (pl. Szerbia, Románia stb.) (Honvári, 2006),
- Romsics (2010) írásában kiemeli Lloyd George jövődőlését, amely a békétárgyalások ülésén hangzott el, miszerint: Nem lesz béke Közép-Európában, „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak át Csehszlovákiának és Erdélynek, mint egy-egy marhacsordát, csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását.” (Romsics, 2010, p. 28.) Végül elutasították (francia delegáció Georges Clemenceau vezetésével) a magyar igényeket, és az angol miniszterelnök jövődőlése igaz lett.

Ezen felsorolásból láthatjuk, hogy országunkat mekkora horderejű gazdasági és társadalmi vesztségek érték. Majd ebből kellett a Magyarországnak felépülnie és kilábalni a stabilizációs kísérletekkel, leginkább a népszövetségi kölcsönnel.

John M. Keynes 1920-ban megfogalmazott jóslata Európára nézve az I. világháború után: „Gyöngye teljesítőképességű, munkanélküliségtől sújtott, belső viszályok és nemzetközi gyűlölködések, harcok, éhezések, fosztogatás és hazudozás által megosztott, felbomlófélben lévő Európa áll előttünk”. „A fizikai teljesítőképesség és a betegséggel szembeni ellenálló képesség lassan csökken, de az élet folytatódik, amíg végül el nem érik az emberi tűrőképesség határát, és a kétségbeesés és örület válik a tömegek tanácsadójává, fölrázza őket a válságot megelőző tompaságukból.” (Keynes, 1991, pp. 270–272.) A jóslata, amelyet megelőlegezett sajnos 10 év múlva meg is valósult az 1929/1930-as gazdasági világválság idején.

2. melléklet

2. NÉPSZÖVETSÉGI KÖLCSÖN A MAGYAR PÉNZÜGYI ÉS GAZDASÁGI HELYZET HELYREÁLLÍTÁSÁÉRT

Ebben az alfejezetben az I. világháború utáni magyar gazdaság helyreállítását vizsgálom meg gazdaságtörténeti szempontból. Elemzem, hogy a magyar gazdaságban, illetve az eladósodásban mekkora szerepet játszott a népszövetségi kölcsön, és az ennek hatására meginduló hitelezési hullám a külföldi hitelek formájában. Véleményem szerint a megértéshez és a teljes átlátáshoz a válság kibukkanását közvetetten hozzásegítő eseményekről szükségeszerű ez az elemzés.

Az 1920-as években a stabilizációs kísérletek sajnos sikertelenek voltak. Ilyen volt például az infláció visszaszorításának kísérlete, a földreform, a vagyoni és jövedelmi viszonyok helyreállítása, a kivitel és a behozatal (új vámrendszer, új adók bevezetése) helyzete. A gazdaság lassan fejlődött, nehezen tudta a háborús veszteségeket helyre hozni, újra építeni. Az infláció továbbra is magas maradt, és nehezen lehetett az értékét szinten tartani.

Ehhez a részhez külön kiemelném Ormos (2004a) megfogalmazását a német gazdasági helyzetről, amely egyben tanúsítja, hogy a német fejlődés is lassú volt, valamint párhuzamokat is észrevehetünk a magyar és német gazdasági megoldásokban: „A német fellendülés 1924 végén, 1925 elején kezdődött el, főként amerikai tőke bevonásával, de a fejlődés alapja törekeny maradt. Hasonló cipőben járt a többi vesztes állam is, melynek megmaradt területe a pusztulás képét mutatta, és ebben a gazdasági sivatagban kellett volna rendet teremteniük”... „és egyúttal kitermelniük a tekintélyes hadisarcot.” (Ormos, 2004a, p. 18.) A későbbi időszokról így ír: „Az egész időszakon áthúzódott az agrárdepresszió, egyes országokban tartós maradt a pénzügyi kiegyensúlyozatlanság, súlyos deficit mutatkozott egyes államháztartásokban. Végül is meg lehetett állapítani, hogy a gazdaság – legalábbis a világ egy részében – visszatért a régi kerékvágásba, az általános mutatók bizakodásra adtak alapot”... „A legtöbb európai állam súlyos kereskedelmi és pénzügyi problémákkal küzdött”, és ez „társadalmi feszültségekhez vezetett.” (Ormos, 2004a, pp. 26–27.)

Hegedüs Lóránt pénzügyminisztert Kállay Tibor követte. Az új pénzügyminiszter úgy gondolta, hogy Magyarországnak mindenképpen külföldi kölcsönhöz kellett folyamodnia. Honvári (2006) kifejti, hogy Ausztria (ezen kívül Lengyelország, Románia és Bulgária is) ezt a megoldást választotta a Népszövetségi kölcsönnel. Ez a kölcsön látványos sikerekhez vezetett, amelyhez a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága komoly feltételeket szabott.

Számos kísérletet tett a Bethlen kormány egyéb magánkölcsönök (rövid- és hosszú lejáratú hitelek) felvételére Európa szerte, de mind sikertelenül végződött.

Püski (2010) és Honvári (2006) is megfogalmazták, hogy Magyarország végül 1923-ban Népszövetségi kölcsönhöz folyamodott (amelyet 1924-ben meg is kapott). Annak kemény feltételeit a szanálási javaslatban is elfogadták, amelyek közül a legfontosabbak: az infláció megállítása, a független jegybank létrehozása, az államháztartás deficitjének – és a költségvetés egyensúlyának helyreállítása, a program

ellenőrzésének biztosítása, 1,1 milliárd aranykoronás tartozás elismerése a háború előtti időkből, a kereskedelmi kapcsolatok javítása a szomszédos államokkal.

Püski (2010) megfogalmazása szerint: „Az eredetileg felmerült 600–700 millió helyett Budapest végül 250 millió aranykorona összegű hitelt kapott.”... „A magyar állam a hitelt egy átfogó szanációs terv keretében használhatta fel, amelynek betartása érdekében az ország költségvetése két és fél évre a Népszövetség ellenőrzése alá került.”¹ (Püski, 2010, p. 38.) Incze (1955) a népszövetségi kölcsönt egyáltalán nem tartotta hasznosnak és szükségesnek, sőt „mind kibocsátási árfolyamát, mind egyéb feltételeit tekintve jellegzetesen uzsorakölcsön volt. A névértéknél jóval alacsonyabb (80–86, és 88% közötti) kibocsátási árfolyamok, továbbá a különféle tőkés érdekeltségek által harcolt költségek és jutalékok következtében a 307 millió eladósodással csak 253,8 millió korona tényleges bevétel állott szemben (ebből Magyarországról 9,9 millió származott). A 307 millió után fizetendő 7,5%-os kamat így a valóságban épp 9%-nak felelt meg. A kölcsönt jegyző külföldi tőkések tehát igen kedvező kamatjövedelemre tettek szert.” ... „Ez a súlyos eladósodás és a súlyos megkötöttségek vállalása az eredeti cél – a valutastabilizáció – szempontjából teljesen felesleges, vagy legalábbis erősen túlméretezett volt.” (Incze, 1955, pp. 268–269.)

A népszövetségi kölcsön egyik alapfeltétele értelmében a kormány létrehozta 1924-ben Magyar Nemzeti Bank intézményét², amely 30 millió aranykoronás alaptőkével, és részvénytársasági formában kezdte meg működését. „Az államtól való teljes szervezeti különállás hangsúlyozására és jogi kodifikálására azért volt szükség, hogy az elkövetkezendő időkben a forgalomba kerülő bankjegyek mennyiségét kizárólag a gazdaság igénye szabályozza, a pénzmennyiség alakulása tehát semmilyen vonatkozásban ne függjön az állam mindenkori pénzügyi helyzetétől. A központi bank a jegyintézetétől”...„átvette az addig felhalmozódott kereken 1980 milliárd koronát (158 400 000 pengőt) kitevő államadósságot, és egyúttal kötelezettséget vállalt arra, hogy fedezetlen papírpénzt a továbbiakban nem fog kibocsátani.” (Honvári, 2006, p. 40.)

Fontosnak tartom kiemelni Honvári (2006) írását, miszerint a magyar kormány 1925-ben olyan új vámtarifa rendszert alkotott meg, ahol a hazai textilipart, papíripart, bőripart, kohászatot és élelmiszeripart

¹ Ezen gondolatot Honvári (2006) kiegészíti azzal, hogy „a 250 millió aranykoronás népszövetségi kölcsön nettó hozadékaiból 60 milliót az 1923/24. év deficitjének részbeni fedezésére, 100 milliót az 1924/25. évi, 50 milliót pedig az 1925/26. évi hiány pótlására kívántak fordítani. A kölcsön fennmaradó része kisebb adósságok (például a csepeli kikötő építésére felvett francia, illetve Devizaközpont céljaira felvett svájci kölcsönök) visszafizetésére, illetve tartaléklul szolgált.” (Honvári, 2006, p. 34.)

² „Sor került a korábban nem létező önálló jegybank – a Magyar Nemzeti Bank – felállítására, s a folyamat betetőzéseként, 1926 decemberében került forgalomba az új értékálló pénz, a pengő.” (Püski, 2010, p. 38.)

támogatta mintegy 30%-os védelemmel a külföldi árucikkkel szemben. A kormány minden áron azt akarta elérni, hogy a különböző iparágak, amelyek korszerűtlenek voltak hazánkban, vagy nem is voltak, azoknak a létrehozását különböző vámvédelemmel lássák el a külföldi iparral szemben.

„A jegybank alaptőkéje jelentette a tartalékot, amelyet a Bank of England – három évre nyújtott – 4 millió font előleggel megtoldott, egyúttal azt is vállalva, hogy korlátlan mennyiségben bocsát koronáért angol fontot a magyar jegybank rendelkezésére. Ennek fejében kikötötte, hogy a koronát angol font alapján kell stabilizálni.” Abban az időben egy aranykorona 17 000 papírkoronával volt egyenértékű. 1927. január 1-jén a korona fizetőeszköz helyére bevezették a pengőt. „A legfontosabb valuták pengőárfolyama (kerékítve) a következő volt: 1 font 27,8 pengővel, 1 dollár 5,7 pengővel, 1 birodalmi márká 1,4 pengővel volt egyenlő.” (Honvári, 2006, pp. 40–41.) Ezt kiegészíteném Ormos (2004a) gondolatával, melyben megfogalmazza, hogy az Angol Bank 1925-től olyan pénzek felett is rendelkezett, amelyekkel csak virtuálisan rendelkezett. Ezt a következményt megelőzi, hogy Nagy-Britannia elfogadta az arany devizaalap eszméjét, azaz „aranyat ettől kezdve aranyfedezettel rendelkező devizával, tehát idegen valutával is helyettesíteni lehetett.” (Ormos, 2004a, p. 33.)

Püski (2010) véleménye szerint Nagy-Britannia tartott a francia kontinentális hegemoniától, ezért több esetben is támogatta hazánkat (különösen a népszövetségi kölcsön megállapításában, Trianon revíziója, vagy az 1926-os frankhamisítás ügyében).

Az 1920-as években Magyarország rengeteg kölcsönt vett fel, például „az 1923/24. évi költségvetés tetemes hiányát a külföldi kölcsönön túl belső, ún. kényszerkölcsönrel fedezték.” (Honvári, 2006, p. 35.)

Az akkori kormány a költségvetési egyensúly helyreállításához a bevételeket adóemeléssel, a kiadásokat pedig jelentős csökkentéssel kívánták elérni. Ezt Ormos (2004b) is megerősíti, és kiegészíti azzal, hogy a túladóztatás során csökkent a haszon és a beruházási kedv is hazánkban.³ Költségcsökkentésként megemlíteném például, hogy a kormány a szanálási törvényben kötelezettséget vállalt arra, hogy az állami tisztviselők és alkalmazottak számát 15 000 fövel lecsökkenti 1926-ban. A kormány így is tett, sőt valójában 33 000 bocsátottak el. Ezen elbocsátásokkal (és később a közigazgatás egyszerűsítésével) közel 15 millió aranykoronát takarított meg. (Honvári, 2006)

A Népszövetség a magyar pénzügyi-szanálási terv ellenőrzésére kinevezte Jeremias Smithet (bostoni ügyvéd) főbiztosnak. Feladata a költségvetés ellenőrzése volt, hogy semmilyen kiadás ne veszélyeztesse a program végrehajtását. Továbbá jogot kapott az új adók bevezetésére is. Valamint „ő rendelkezett a kölcsön összege felett, amelynek felhasználása csak beleegyezésével volt lehetséges.”; „A program végrehajtásának állásáról havonta beszámolt az olasz, román és csehszlovák delegáltakból álló népszövetségi ellenőrző bizottságnak.” (Honvári, 2006, p. 36.)

A kölcsönhöz Magyarország ténylegesen 1924 júliusában jutott hozzá. Az 1923/24. évi költségvetés

ezek után is még szubficitesnek volt mondható, de a kölcsön egy megadott részét a hiány fedezésére kellett fordítani. A következő évi költségvetés egyenlege már 63 millió aranykorona többletet mutatott (és 100 millió aranykorona deficitet terveztek), ami nagyon meglepte az elemzőket, és így hamarabb helyre állt az államháztartás egyenlege⁴, de „a realgazdaságban egyfajta szanálási válság lépett fel”. (Honvári, 2006, p. 41.) Az egyensúly a korona értékének stabilizálása, a forgalmi korlátozások feloldása és a fizetőképes kereslet növekedése miatt állt helyre, és az állami adóbevételek a tervezetthez képest sokkal gyorsabban növekedtek. (Honvári, 2006) A forgalmi és fogyasztási adók, valamint a vámtarifa emelése, és a kiadások tényleges csökkentése is hozzájárult a költségvetés szubficites eredményéhez.

Honvári (2006) könyvében megfogalmazta, hogy 1925-ben a pénzügyminiszter csökkentette az adókat (az általános forgalmi adó 3%-os kulcsát 2%-ra, ezen kívül csökkentette a cukoradó és számos vámost is) a költségvetés kedvező alakulása miatt. És még így is költségvetési többlettel számoltak el az év végére.

Ezen eseményeket Incze (1955) gondolataival szeretném kiegészíteni, ami minket mai magyarokat is elgondolkodtathat, hogy vajon ma is hasonló folyamat zajlik-e Magyarországon. Incze (1955) szerint az akkori nagybirtokosok, nagytőkések „kíméletlen mohósággal vették rá magukat a maximális profit hajszolására, s ebben a törekvésükben, a bérmunkások és a kisárutermelő rétegek tőkés kizsákmányolásán kívül, bőven éltek a hatalmi eszközökkel történő kizsákmányolás lehetőségeivel.” (Incze, 1955, pp. 273–274.) Ha belegondolunk, ma is hasonló folyamatoknak vagyunk tanúi, mint adófizetők. Valamint a stabilizációs időszakra vonatkozóan: „az adóprés végső megszorítását, a kíméletlen adóbehajtásokat, az antiszociális forgalmi adókat nem lehetett volna megindokolni olyan költségvetésekkel, amelyek azt mutatták volna ki, hogy a bevételek jóval meghaladják az államapparátus fenntartásának folyó szükségleteit, s olyan feleslegeket eredményeznek, amelyekkel a kormány lényegében ellenőrzés nélkül, belátása szerint gazdálkodhatik. Ezzel csak fokozták volna a tömegek elkeseredését, amellyel a külföldi demokratikus közvéleményben is ellenérzést kelthettek volna.” ... „A költségvetésnek tehát azt kellett kimutatniok, hogy még a legkegyetlenebb adóztatással sem lehet fedezni az államigazgatás legfontosabb szükségleteit.” A kormányok kifelé (külföld felé) „a deficitet hangoztatásával igyekeztek igazolni a maguk könyörtelen adópolitikáját, addig a valóságban, minden nyilvános ellenőrzés elől elvonultan, hatalmas feleslegek felett rendelkeztek. Ezeket aztán éppen úgy, mint a népszövetségi kölcsönt, a költségvetési szabályok teljes félretételével költötték el, természetesen a nagytőkések, a nagybirtokosok és az állami bürokrácia legfelső

³ Ezen gondolatot Incze (1955) is megerősíti, valamint véleménye szerint a tőkés fejlődést bizonyos mértékig fékezte.

⁴ Míg Incze (1955) megfogalmazása szerint: Az 1924/25. évi költségvetés jelentős felesleggel zárult. „Az állami igazgatás és az üzemek együttes költségvetésében a pénzügyminiszteri tervezet 878 millió pengős bevételt és 994 millió pengős kiadást, vagyis 116 millió pengős hiányt irányzott elő. Ezzel szemben az állami zárszámadás szerinti tényleges eredmény 105 millió pengős felesleg volt. Ez a jelenség ismétlődött egészen a válságig mindegyik költségvetési évben. A tényleges eredmények az öt év alatt minden esetben kedvezőbbek voltak az előirányzatoknál.” (Incze, 1955, p. 272.)

rétegének az érdekeit szolgáló módon. A válságot megelőző öt év alatt egymilliárd pengőt költöttek el így.” Ezen összegek elköltése tisztázatlanok maradtak, hogy pontosan mire is lettek elkölthetve, vagy hogyan lettek ezek az összegek „egymás között elosztva.” (Incze, 1955, pp. 273–274.) Természetesen erről és költségvetés valódi helyzetéről a lakosság mit sem tudott. (Pont, ahogy ma is!)

„A népszövetségi kölcsönből összességében mintegy 70 millió koronát használtak fel eredeti céljára, azaz a költségvetés átmeneti hiányának finanszírozására.⁵ Körülbelül 100 millió aranykoronát – a főbiztos engedélyével – az eredeti céltól eltérően beruházásokra fordítottak. Az ezen túl fennmaradó 81 millió aranykoronát a szanálás befejezése után külön számlán tartották és csak a Népszövetség Tanácsának, illetve Pénzügyi Bizottságának engedélyével lehetett felhasználni.” (Honvári, 2006, p. 38.) A hitel összegeit többnyire szétaprózva osztották szét (a beruházások kivételével), de gazdaságilag több esetben kevésbé hasznos célokra fordították. (Honvári, 2006)

Honvári (2006) szerint a kölcsönöket többnyire az állam, vagy megyék és városok kapták meg. Az állam a két világháború között a közvetlen termelésfinanszírozást alig fejlesztette. Az infrastruktúrában érték el komoly fejlődést (pl. út, csatorna, vízműbővítés, lakás- és kórházépítés, vármegyeház-rekonstrukció, villamosmű-, telefonvonal-bővítés), illetve a 30-as évektől a katonai–stratégiai ágazatokban volt tapasztalható jelentősebb gazdasági aktivitás. Ezen gondolatot Püski (2010) is megerősíti. Hasonló következtetésekre jutott a jelenlegi Portugáliára vonatkozóan Muharay (2013) az EU-tól kapott támogatások felhasználását illetően. Az írásból kiderül, hogy az ország a 25 év alatt kapott támogatásokat ugyanolyan beruházásokba ölte bele (közlekedés és egyéb infrastrukturális fejlesztések, kórházak építése), mint Magyarország az 1920-as években kapott népszövetségi kölcsönt. Ennek ellenére az országnak eddig sajnos nem sikerült kikerülnie a kohéziós támogatásra szoruló országok köréből, továbbra is támogatásra van szüksége. A cikkből szintén kiderül, hogy Portugália is „szétaprózta a támogatásokat, a mindenkor kormány nem tudta korlátozni az igényeket, nem koncentrált a pénzt néhány kijelölt, fejlesztésre érdemesnek tartott szektorra.” (Muharay, 2013, p. 28.)

Incze (1955) gondolatait szeretném kiemelni, amelyben megfogalmazza a népszövetségi kölcsön felvételének valódi indokát: „A külföldi kölcsön felvételét a kormány annak idején azzal indokolta, hogy a stabilizáció után az államháztartás esetleges deficitjét fogják abból fedezni, nehogy ebből a célból újból inflációs pénzkibocsátáshoz kelljen folyamodni. De valójában csak igen rövid ideig: 1924 őszéig volt szükség arra, hogy a kölcsön hozamából az államháztartás hiányát pótolják, s az ezirányú legnagyobb átmeneti igénybevétel sem haladta meg az 50 millió aranykoronát, vagyis csak olyan összeget, amit a belső erőforrásokból is elő lehetett volna teremteni.” (Incze, 1955, p. 269.)

⁵ Incze (1955) megfogalmazza, hogy a „népszövetségi kölcsön hozamának túlnyomó részét 217 millió pengőt, az 1925–1929 közötti öt év alatt állami beruházásokra fordították.” (Incze, 1955, p. 269.)

3. melléklet

3. AZ AMERIKAI ÉS A MAGYAR 1928/1929-ES GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI VÁLSÁG ÉS ANNAK HATÁSAI

AZ 1929/1930–AS MAGYAR GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI VÁLSÁG ELŐSZELE

Az 1920–as években Európában számos kísérletet tettek különböző konferenciákon, hogy az európai gazdasági és pénzügyi világ helyre álljon, különös tekintettel Németországban és a vesztes államokban. De ezen konferenciák sajnos eredménytelenül zárultak, ahogy Ormos (2004a) is megfogalmazza ennek okát, azaz a politika szinte minden javaslatot elhárított, illetve a megoldást a távoli jövőre bízta. Ezt részben azért tette, mert csak pillanatnyi megoldásokat keresett, részben pedig azért, „mert nem volt hajlandó letérni a nemzeti érdeknek vélt, sovíniszta alapú ösvényről.” (Ormos, 2004a, pp. 21–23.)

Véleményem szerint Honvári (2006) egyik legfontosabb mondanivalója a hazai hitelfelhasználással kapcsolatban, hogy „a kölcsönök felhasználásának hatékonyságát leginkább az rontotta, hogy a felvett összegnek mintegy 40%–át régi – részben a háború előtt felvett – kölcsönök törlesztése emésztette fel, 25%–át pedig közvetlenül fogyasztási célokra használták fel.” Külön kiemelném a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (1928) Emlékirat a kereskedelmi mérleg passzivitásáról c. művét, amelyben ugyanezt fogalmazza meg ily módon: „A helyzet annál is inkább komoly, mert a hiteleket nagy részben nem produktív célra veszik igénybe, sőt mondhatjuk, hogy még a produktív célra szánt hitelek is igen gyakran téves intézkedések következtében fogyasztási hiteleké válnak.” (BKIK, 1928, p. 176.) Ami a későbbiekben súlyos gondokat fog okozni, de leginkább az emberek megélhetésében!

Alföldi (1928) így fogalmaz az 1927/28. évi magyar gazdasági helyzettel kapcsolatban: A mezőgazdasági terményfeleslegek külföldi értékesítése nehézségekbe ütközött, mert több esetben a meg nem felelő világpiaci árak folytán termékeiket alig tudta értékesíteni, valamint az iparunk részben tudta csak a belföldi fogyasztást kielégíteni. Továbbá megállapította, hogy a kereskedelmi mérleg passzivitása 1927–ben 46 millió, 1926–ban 82 millió és 1927–ben 350 millió pengő volt.⁶ Ennek következtében súlyos és gyors eladósodásról beszélhetünk, amely a válság idején még inkább súlyosbodik a helyzet.

1926. június 30–án a magyar szanálás sikeresen befejeződött, aminek következtében megszűnt a népszövetségi ellenőrzés, és az amerikai főbiztos munkája végeztével elhagyta országunkat. A korábbi események után megállapítható, hogy a „stabilizáció és a

⁶ „1920 és 1929 között a magyar külkereskedelem minden évben passzív volt; állandóan nagyobb értékű áru jött be az országba, mint amennyi kiment. A behozatali többlet e tíz év alatt összesen 1 959 millió pengőnek felelt meg. 1930–ban és 1931–ben már aktív lett a külkereskedelmi mérleg (a két évben összesen 119,3 millióval).” (Incze, 1955, p. 281.)

népszövetségi kölcsön a magánhitelek áradatát indította meg, amelynek következtében Magyarország 1929-re Kelet-Közép-Európa legeladósodottabb országává vált.⁷ Az egy főre eső adósságteher a gazdasági válság éveiben 64 dollárt tett ki.” (Honvári, 2006, p. 39.) Püski (2010) ezt így fogalmazza meg: „A népszövetségi kölcsön abban az értelemben is fordulópontot jelentett, hogy újabb, a magyar gazdaság számára igen fontos magánhitelek előtt nyitotta meg a kaput, melynek eredményeképp 1929-ig – külföldi hitelek formájában – összesen 1,9 milliárd pengő érkezett az országba.” (Püski, 2010, p. 39.) Incze (1955) megfogalmazása rávilágít a kölcsönáradatok negatívumaira: A stabilizáció idején teremtett és később is fenntartott irreális pénzszűke rendkívüli mértékben megdrágította a hitelfelvételt Magyarországon. A belföldi hitelek kamatát aránytalan mértékben felhajtották (vidéki viszonylatban egészen 20%-ig is!), ami részben megindította a külföldi kölcsönök nagyarányú beáramlását. A külföldi kölcsönök kamatai is magasak voltak. Ehhez már a népszövetségi kölcsön uzsorafeltételei teremtették meg az alapot. Ahol maga az állam is csak 9% reáلكamatozással vehetett fel kölcsönt, ott a lakosság és a vállalkozások csak ennél rosszabb feltételek mellett juthattak hitelhez. (lásd később)

Ormos (2004b) szerint a hazai bírálók úgy vélték, hogy a hazai eredmények gyengék, valamint a tőkefelhalmozás szerfelett lassú és túlságosan nagyok a kiadások. Továbbá rámutattak arra, hogy tőkék kamatainak a fizetése nem újabb és újabb kölcsönök felvétele nélkül nem lehetséges.

Rövid összefoglalóval szeretném bemutatni Honvári (2006) munkájából, hogy Magyarország mely intézetektől vett fel hitelt 1925 és 1929 között és mekkora összeggel (a fontosabbak): „A Magyar Földhitelintézet 1 millió fontos, 7,5%-os kamatozású, 35 éves lejáratú záloglevelének kibocsátása” a londoni pénzpiacra. A magyar állam 1925-ben 48 magyar város nevében „10 millió dollár névértékű, 7,5%-os kamatozású, 20 éves lejáratú kölcsönszerződés[t kötött] az amerikai Speyer & Co. bankházzal.” (Honvári, 2006, p. 39.) 1926-ban a vármegyék az angol pénzcsoporthoz 2,5 millió fontos, 20 év lejáratú, 7,5%-os kamatozású kölcsönt vettek fel (elsősorban utépítésre). 1926-ban 32 magyar város 6 millió dollár értékű kölcsönt vett fel 7%-os kamatra, 20 éves lejáratú ismét a Speyer & Co. bankháztól. Budapest 1927-ben közműépítésre 20 millió dollár értékben vett fel kölcsönt. „1926-ban 8, 1927-ben 9, 1928-ban 14 hosszú lejáratú kölcsönszerződést írtak alá magyar vállalatok, közigazgatási egységek.” (Honvári, 2006, p. 39.) Ilyen kölcsön volt például angol

⁷ „A Magyarországon elérhető magas kamat és az alacsony munkabérek csábították a külföldi tőkét, a belföldi pénztőkéknél az infláció alatt bekövetkezett megsemmisülése és az, hogy a stabilizáció után a bankjegyforgalom nagysága nem felelt meg a nemzetgazdaság áruforgalma által támasztott igényeknek, tette lehetővé – és egyben szükségessé is – a külföldi tőkebehatolást. A belföldi bankok a háború előtti összeg töredékére csökkent saját tőkéjüket, takaré- és folyószámlabetéteik alapján nem tudtak eleget tenni a hiteligényeknek.” Valamint az MNB olyan mértékűre korlátozta a bankjegyforgalmat, ami szintén hozzájárult a külföldi tőkésektől való kölcsönök felvételéhez. (Incze, 1955, p. 280.)

Talbot céggel (1928) kötött 3,3 millió dollár kölcsönről szóló szerződés, amelyből villamoserőmű épült, és Budapest áramellátását kiegészítette, valamint Budapest–Hegyeshalom villamosított fővonal számára biztosította az energiát. (Honvári, 2006) Ahogy a fenti példákban is látható országunk fokozatosan felhalmozta és „gyűjtötte” a hiteleket, és ezzel együtt az adósságokat is.

„Ahol kevés és drága a hitel, ott a bankok parancsolnak. Így jutottak a magyarországi nagybankok mind nagyobb gazdasági hatalomhoz, s jutottak profitokhoz a magyarországi bankokban érdekelt külföldi finánciók az iparnak a bankok érdekeltségébe vonása, a mezőgazdaság mind súlyosabb eladósodása, a kisemberek kamatrabszolgátságának súlyosbodása révén. A nyugati finánciók magyarországi érdekeit a Magyar Nemzeti Bank nem merte keresztezni.” (Incze, 1955, p. 271.)

Szádeczky–Kardoss (1928) szerint az infláció megállítása után lehanyatlott a tőzsde, és általános gazdasági válság jelentkezett.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (1928) Emlékirat a kereskedelmi mérleg passzivitásáról c. műve szerint 1927-ben a kereskedelmi mérleg Magyarországon passzívvá vált, ezen kívül a behozatal jelentősen növekedett, a kivitel viszont stagnált, vagy épp csökkent. Valamint súlyos tőkehiány mutatkozott, ami miatt az iparban és a mezőgazdaságban a termelés nem szélesedett. Valamint „a fizetési mérlegben jelentkező hiányt, amelyet jelenleg külföldi kölcsönök felvételével igyekszünk betölteni, a fizetési mérleg legnagyobb passzív tételének, a behozatali többletnek csökkentésével eltüntetni, vagyis megtenni mindent a kereskedelmi mérleg javítására.” (BKIK, 1928, p. 179.)

Fontosnak tartandó, hogy az 1920-as években a magyar gazdaságban elsősorban angol, amerikai és svájci befektetők voltak jelen. „1929-ben az addig folyósított kölcsönök 56,2%-át amerikai, 36,3%-át angol hitelezők bocsátották a magyar gazdaság rendelkezésére.” (Honvári, 2006, pp. 39–40.) Az eladósodás aggodalmat keltett a kormánykörökben a fizetési mérleg hiánya miatt, ezért a Pénzügyminisztérium törvényjavaslatot dolgozott ki a külföldi kölcsönfelvételekkel kapcsolatban, amely nem került a Parlament elé, de fokozatosan figyelemmel kísérték a hitelfelvételeket. Az 1929/30-as válság idején óriási szerepe lesz Magyarországon a felvett amerikai hiteleknek, elsősorban azért, mert Magyarország a hitelek zömét az USA-tól vette fel!

Bizonytalan sorsú, rövid lejáratú hitelekkel lett tele a világ. Ormos (2004a) szerint a pénzügyi lánc elszakadásával, összedőlhet az egész pénzügyi rendszer. Az 1929/30-as világválság során így is történt, de nem csak rövid, hanem a hosszú lejáratú hitelekkel is

veszélyben volt például Németország⁸ és ugye Magyarország, valamint a korábbi Antant hatalmak.

„Egy csapásra vége szakadt a valorizálatlan hitelek áradatának, a bankkamatok emelkedtek – a leszámítolási kamatláb 15–30, a hitelkamat 30–50%-ra –, a gazdaságban pénzsűke keletkezett. Számos vállalat kénytelen volt redukálni üzemét, a foglalkoztatottság csökkent, a munkanélküliség emelkedett. A szanálási válság tömegesen jutatta csődbe a gyöker nélküli vállalkozásokat.” (Honvári, 2006, pp. 41–42.) (Az 1925. évi nagy fizetéseképtelenségi hullám a szanáláson kívül a rossz mezőgazdasági évnél is betudható volt.) Ormos (2004a) szerint általános pénzsűke keletkezett az európai kereskedelemben, amely össze is zsugorodott. Ezen gondolatot Incze (1955) is megerősíti, de az egész világra kivetítve (lásd később).

„A stabil valuta⁹ csökkentette a magyar export versenyképességét, különösen a mezőgazdasági feleslegek külpiaci elhelyezése okozott gondot. A szanálási válság rövid ideig tartott, amelyet 1929-ig mérsékelt a gazdasági konjunktúra követett.” (Honvári, 2006, p. 42.) Ezen gondolatot Ormos (2004b) is megerősíti miszerint az exportból származó bevétel csökkenését a mezőgazdasági termények árai, valamint a hazai mezőgazdasági termelés versenyképtelensége idézte elő. Európai szintre kivetítve „a mezőgazdasági exporttal rendelkező, és a modern ágazatokban többnyire elmaradt európai országok már a húszas évek második felében fuldokoltak az eladatlan áruban, miközben adósságaik egyre csak nőttek.” (Ormos, 2004a, p. 30.)

A VILÁG A VÁLSÁG ELŐTT RÖVIDEN – USA ÉS EURÓPA (THE GREAT DEPRESSION)

USA a válság előtt

„Az egykori gyarmat, az USA mindenesetre nemcsak hogy a saját lábára állt, de nála gyűlt össze az aranytartalék zöme, a győzelmükre büszke európai hatalmak pedig valamennyien az adósaivá váltak.” (Ormos, 2004a, p. 28.) Ahogy ezt Magyarország esetében is láttuk és tapasztaltuk az 1929-ig felvett külföldi kölcsönök összegének arányában. „Megszerezte a vezető helyet a világkereskedelem rangsorában, és dinamikusan fejlődő nagyipara, valamint mezőgazdasága általános fenyegetést jelentett a régebben kiépült és hagyományos kereteitől nehezen szabaduló európai gazdasági ágazatok számára.” „A húszas években mégis elsősorban az amerikai politika határozta meg az európai szempontból gyilkos kereskedelmi

⁸ Incze (1955) szerint az USA-nak a válság idején a német gazdaság erősítése, támogatása állt az érdekében, hogy hiteleit elsősorban visszakapja. Többször is kiállt (a súlyos nehézségek ellenére) Németország mellett a jóvátételi fizetés, valamint a hitel-visszafizetések miatt. 1931-ben a hitelezők sorban vonták ki hiteleiket az országból, és ez Magyarország esetében is így történt.

⁹ Incze (1955) szerint a pengő stabilitása alig négy évig tartott, már 1931 nyarán súlyos válságba került.

és pénzpolitikai gyakorlatot, amelynek eminens szerep jutott a nyomasztó helyzet fenntartásában, majd a nagy világválság kirobbanásában.” (Ormos, 2004a, p. 28.)

„Az amerikai bankárok kifundáltak egyúttal egy olyan pénzpolitikát, amely egyfelől lehetővé tette, hogy Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és a kisebb adósok hűségesen teljesíthessék az USA-val szemben fennálló adósságaik törlesztését, mivel biztosítja számukra a jóvátételt, másfelől, hogy elsősorban éppen Németország révén az amerikai tőke jelentős új pénzpiachoz juthasson. 1924-től kezdve az amerikai tőke Európa tekintélyes részét elárasztotta, és ennek köszönhetően ment végbe jó néhány országban a helyreállítás, és kezdődött el a növekedés, de mivel a fogyasztó piac kérdése továbbra is megoldatlan maradt, egyúttal több országban mutatkoztak a fejlődés korlátai is.” (Ormos, 2004a, p. 29.)

Európai helyzet a válság előtt

Elsősorban, Nagy-Britanniára vonatkozóan a XIX. századra jellemző a világvezető, más szóval hegemonia szerepét emelném ki. Ebben az időszakban, különösen az ipari forradalmat tekintve, megállapíthatjuk, hogy Nagy-Britannia gazdasági szinten (pénzügyi, ipari és mezőgazdasági szinten) valóban vezető hatalom volt a világban. Az is tény, hogy a XIX. század végétől a brit hatalom hegemoniája lehanyatlóban volt, de leginkább az 1870-es évektől kezdődően.

Ormos (2004a) kifejti gondolatait az 1920-as évekbeli európai helyzetről, amely igen elgondolkodtató: „A világválság előjele már a kilábalást és a felemelkedést hordozó húszas években is jelen volt, a fenyegetést az érdekeltek sokasága érezte, sőt akik az európai gazdasági kérdésekkel és egyáltalán Európa jövőjével komolyan foglalkoztak, figyelmeztetéseiket meg is fogalmazták. A rossz közérzet kétségtelenül megalapozott volt.” Véleménye szerint „az elterjedt korszakolás, amely szerint a háborús sebeket kiheverve világméretben fellendülési szakasz következett be a gazdaságban, nem állja meg teljesen a helyét.” (Ormos, 2004a, pp. 34–35.)

A háborút követő időszakban az európai helyreállítás időtartama eltérő volt, általában három és hét év közé tehető. A gazdasági mutatók ebben az időintervallumban minden országnál eltérő eredményeket mutattak. „Nagy-Britanniában és Franciaországban olykor lelassultak vagy meg is álltak, Németországban 1925-től rendkívüli sebességre kapcsoltak, miközben a legtöbb tőle keletre fekvő országban ekkortájt is csak „álkonjunktúráról” beszélt a szakemberek jó része.” (Ormos, 2004a, p. 35.) A szerző szerint válságról ebben az időben még nem volt szó, de a felemelkedési, fejlődési időszak baljós jelekkel volt tele. Valamint kiegészül ezen gondolat azzal, hogy „az alapvetően ingatag állapot, a nagyipari tömegtermelés gyakorlata az egyik és a megbízható piacok hiánya a másik oldalon egyetlen

percre sem szűnt meg.” Ezen kívül az európai hatalmaknak Ormos (2004a) szerint számba kellett venniük az amerikai előre törést, mind gazdasági, mind pénzügyi téren, azaz a világkereskedelemben, és ez ellen Európának nem volt védekező eszköze. Sok ország úgy gondolta, hogy európai összefogás szükséges, amelyből a Páneurópa-mozgalom született meg. Sajnos ezen törekvésnek nem született hasznos eredménye.

Közös jellemzők az amerikai és az európai kereskedelemre, piacra

Mind európai, és mind az amerikai piacon is gondot okozott a mezőgazdaságban bekövetkezett csökkenő árak, mert az I. világháború után az agrárpiac teljesen átrendeződött. Például „az argentin, a kanadai és az USA-ban előállított agrártermékeket egy ideig minden mennyiségben el lehetett adni, ami szárnyakat adott az ottani fejlesztéseknek. Ezek következtében a húszas években a kanadai termelékenység kb. a hatszorosa volt a magyarnak.” (Ormos, 2004b, p. 64.) Az USA alacsony áron kínálta az áruit, amivel egy ideig nagyon jól járt.

„A tengerentúli olcsó kínálat miatt a gabona, a hús, a zsír stb. másutt sem talált vevőre. Németország, a korabeli legnagyobb fogyasztó elsősorban amerikai (utóbb részben szovjet) terméket vásárolt. Az amerikai német vásárlásokat az áron kívül befolyásolta a remény, hogy ennek fejében megnyílik az amerikai piac a német áru előtt (ez az amerikai vámok miatt érdemben nem következett be), valamint az amerikai bankoktól a német gazdaságba áramló hatalmas kölcsönök nyomása.” (Ormos, 2004b, pp. 64–65.)

A háború alatt a világ mezőgazdasági termelésben átrétegződés ment végbe. A nagy tengerentúli mezőgazdasági területeken: az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Argentínában stb. nagymértékben fokozták a termelést. A legtöbb európai országban növelték a termelést is, „mert a nemzetközi kapcsolatok részbeni megszakadása, a fizetési nehézségek stb. következtésben fokozott mértékű önellátásra kellett áttérniük. Az első világháború végén tehát a tengerentúli országok megnövekedett exportfeleslege az európai importországok csökkent behozatali szükségletével állott szemben. A mezőgazdasági termelés nőtt, a mezőgazdasági termékek világpiaca azonban összezsugorodott.” (Incze, 1955, pp. 216–217.)

AZ AMERIKAI VÁLSÁG 1929–TŐL KEZDŐDŐEN, AMELY A VILÁG MINDEN PONTJÁRA ELÉRT

Az mindenképpen elmondható, hogy a gazdasági világválság az USA-ból indult, és ennek kezdete a New York-i tőzsde 1929-es októberi összeomlásával köthető össze.

Ezen alfejezetet Romsics (2008) által megfogalmazott gondolatmenettel szeretném bemutatni, amelyben a válság okait és annak lefolyását, elterjedését első sorban az USA-ra vonatkoztatja a szerző, majd Európára és az egész világra: „Az 1920-as évek második felére jellemző mérsékelt fellendülésnek az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság vetett véget.

Ezt elsősorban az idézte elő, hogy a termelés bővüléséhez nem párosult a lakosság vásárlóképességének hasonló mértékű növekedése. Az értékesítési gondok miatt csökkenni kezdett a részvények árfolyama. A New York-i tőzsdén, amely egyre inkább a világkereskedelem központjává vált, ez néhány nap alatt óriási pánikot idézett elő. Október 24-ét (fekete csütörtök) követően mindenki eladni akart. Ennek következtében rövidesen óriási árfolyamesés következett be. Egyik hétről a másikra üzletemberek ezrei mentek tönkre. A tőzsdekrach következtében az emberek kivették a betéteiket a bankokból, amelyek így kezdtek hitelképtelenné válni.¹⁰ Leálltak a beruházások, csökkent a termelés, nőtt a munkanélküliség. A következő két-három évben a világban megtermelt áruk értéke mintegy 20%-kal esett vissza. Ugyanezen idő alatt a fejlett és a közepesen fejlett államokban a munkanélküliek száma 14 millióról közel 50 millióra nőtt.” A szerző továbbá kifejti, hogy „a mezőgazdaságban nem a termelés visszaesése, hanem az árak zuhanása jelezte a nehézségeket. A mezőgazdasági üzemek ugyanis jellemzően nem a termelés visszafogásával, hanem annak növelésével igyekeztek bevételeik csökkenését mérsékelni.” (Romsics, 2008, pp. 127–130.)

Ezen kívül Romsics (2008) kiemeli, hogy „a termelési válság következtében összeomlott az 1920-as évek közepén helyreállított aranyvaluta-rendszer.¹¹” Valamint „legnagyobb jelentőséggel a font 1931-es leértékelése és aranyra való átválthatóságának felfüggesztése bírt. A nemzetközi fizetési rendszer összeomlása és a nemzeti valuták bizonytalan fedezete miatt a 1930-as évek elején számos ország tért rá a közvetlen árucseré-forgalomra.” (Romsics, 2008, pp. 127–130.)

Véleményem szerint a válság témaköréhez hozzátartozik, hogy megvizsgáljam azokat az általam kiemelt fontosabb közgazdasági elméleteket, amelyek megmagyarázzák a válság kialakulását. Természetesen több elméletről is beszélhetünk. Legelsőként Friedman – Schwartz (1963) szerzőpáros *Monetary History of United States, 1867–1960* c. művét emelném ki, amelyben (a 7. fejezetben) lényegében megfogalmazták, hogy a krízist a pénzkínálat makroökonómiai hatása okozta. Szerintük azzal, hogy a központi bankok a beruházások mellett döntöttek egy gazdasági buborékot generáltak, és ezáltal ösztönözték az aranytartalékok termelését, valamint a fogyasztást. Az amerikai közgazdászok és többek között Milton Friedman is a *Federal Reserve Bank* (azaz az amerikai központi jegybank, ami

¹⁰ Az 1933-ban életbe lépett Glass–Steagall Act (New Deal program egyik eredménye) törvény, amelynek keretében a hagyományos bankoknak, azon belül a befektetési bankoknak megtiltotta, hogy a betétkezelések mellett befektetésekkel is foglalkozzanak. A Great Depression idején közel 5 000 bank került így bajba a betétkezelésekkel, és a befektetésekkel. (Glass – Steagall, 1933) A törvény egészen 1999-ig volt érvényben. Lényegében a Glass–Steagall törvény eltörlésének komoly szerepe lesz/van a 2008/2009-es gazdasági világválságra nézve. A későbbiekben még visszatérek rá.

¹¹ 1931-ben Nagy-Britannia letért az aranyalapról, majd sorra a többi nyugat-európai ország, míg a Közép-és Kelet-Európa az 1930-as évek közepe után.

1913-ban jött létre (FED)) tevékenységének tulajdonítják elsősorban a gazdasági válság kitörését (ezt a véleményt a Christiano et al. (2004) szerzők is megerősítik munkájukban). 2004-ben Christiano et al. (2004) által készült európai tanulmány a válság témakörének megvizsgálása során több helyen érintették a FED tevékenységét, azt hogy a válság időszakában milyen intézkedéseket hajtottak végre, és ezeknek milyen következményük lett. A FED 1928-ban az alapkamatot 3,2%-ról 5%-ra növelte, mert véleményük szerint a spekulációk és a részvénypiaci árak túl magasak voltak. Ennek hatására az országba beáramlott a tőke, aminek következtében az európai országokban is felemelték az alapkamatok mértékét, ami erős deflációhoz vezetett. 1929-ben az amerikai gazdaságot már a recesszió jellemezte, és világszinten túlermelés alakult ki, ezáltal rengeteg termék, cikk (mezőgazdasági (búza), ipari cikk egyaránt) eladhatatlanná vált világméretű szinteken! Több szakaszra bontják az amerikai válságot a bankszektorra illetően, mert ezt az időszakot a csődhullám jellemezte. Az első az 1930 végén zajlott le (októbertől decemberig), amit bankpánik jellemzett, így rengeteg bank csődbe ment, és mint végső hitelezőként a FED már a körbehitelezéssel kezdődő és a körbetartozásokkal folytatott tevékenységeket már nem tudta finanszírozni, így a bankszektor szó szerint bedőlt az USA-ban. A következő ilyen csődhullám 1931 második felét jellemezte, amelyet a restriktív politika okozott, és a végső csődhullám 1932 végére és 1933 elejére tehető. Ezen csődhullámok során az emberek (mind a szegény, mind a hétköznapi, mind a gazdag) elvesztették a pénzüket, a tőkéjüket a befektetéseikkel, ami hatalmas elszegényedéshez vezetett. A pánik során az emberek próbálták a pénzüket kivonni a piacról, ami még menthető volt. A pénzük elvesztésével, vállalatok mentek tönkre, amely munkanélküliséget okozott (az emberek bizalma is elveszett a bankok iránt). 1929-től 1933-ig az amerikai munkanélküliség gyakorlatilag a 2%-ról 25%-ra nőtt! Pedig az 1925 előtti amerikai gazdaságban a foglalkoztatottságot gyakorlatilag a maximális kapacitáskihasználás jellemezte. Így visszaesett a fogyasztás is, valamint a nemzetközi kereskedelem is teljesen leblokkolt.

A fentebb kifejtett eseményeket Bordo – Rockoff (2013) is kifejti tanulmányukban, valamint megvizsgálják az I. és II. világháború eseményeit, illetve a későbbi gazdasági válságok kapcsán végzett elemzéseket, különösen a 2008-as válságot tekintve.

Az európai országok közül először Ausztriát érte el a csődhullám 1931-ben¹². A Monarchia felbomlása után számos bécsi nagybank megmaradt, de többségében csak olyan ügyfeleknek hiteleztek, akik a válság során először váltak fizetéseképtelenné. Ennek következtében egymás után mentek csődbe sorra nagy bankok. 1931 nyarán összeomlott az

¹² 1931. május 11. A bécsi Creditanstalt fizetéseképtelenné válik, ami közvetlen kiváltó oka a magyarországi pénzügyi válságnak. (Honvári, 2006)

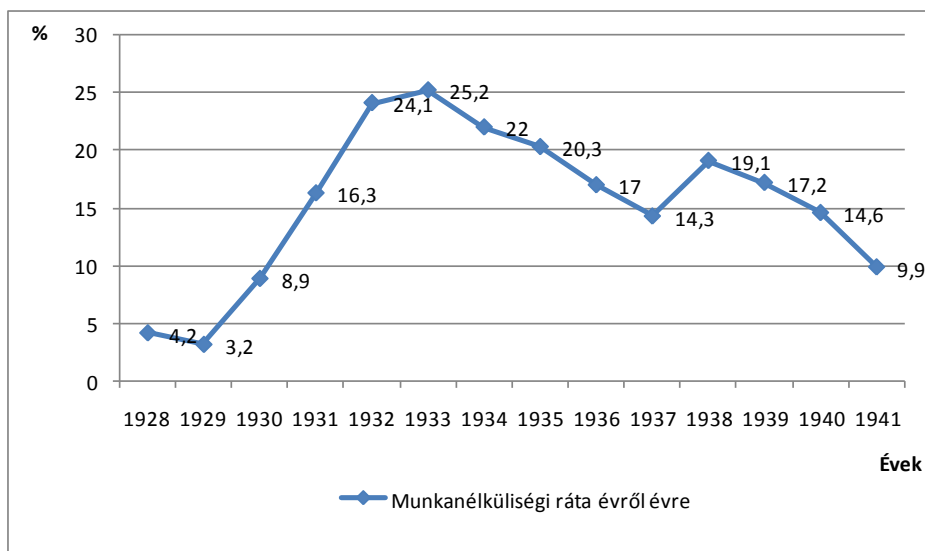
egész közép-európai bankrendszer. 1931 őszén Nagy-Britannia letért az aranyalapról, ami leértékelte a fontot, de képesek voltak enyhíteni saját kereskedelmi nehézségeiken. A francia frank 1932 őszéig tartotta stabil értékét, a dollárt 1933 áprilisában leértékelték. (<http://munka-nelkul.blogspot.hu>)

Az is megállapítható, hogy a fogyasztás már a válság előtt is visszaesett, mind Nagy-Britanniában, mind az USA-ban és mind Magyarországon is! A fogyasztás csökkenése és a túlzott beruházás miatt egy gazdasági buborék jött létre, amelyet a FED, a bankárok és a befektetők (spekulánsok) tevékenysége is megtetőzte.

A fejezet ezen részét Elekes (1930) gondolataival szeretném zárni: „Ha azért van válság, mert többet termelünk, mint fogyasztunk, kétségtelen, hogy a válságot vagy a termelés csökkentése, vagy a fogyasztás növelése fogja megszüntetni. Az utóbbi volna az egészségesebb folyamat. A válságról kivezető utat az illetékes tényezők lázasan keresik. Általában úgy látják, hogy gyökeres gyógyítását csak a gazdasági érdekeltségek és az államok megértő együttműködésétől, nemzetközi szervezkedésétől várhatjuk.” (Elekes, 1930, p. 1169.)

Az USA munkanélküliség rátája a válság idején

Fontosnak tartom a válság egyik legsúlyosabb következményének a kialakult munkanélküliségnek a bemutatását, amelyet a dolgozatom ezen fejezetében ismertetek.

1. ábra: Az USA munkanélküliségi rátája 1928–1941 között

Forrás: Chase – Upton, 2000
saját szerkesztés

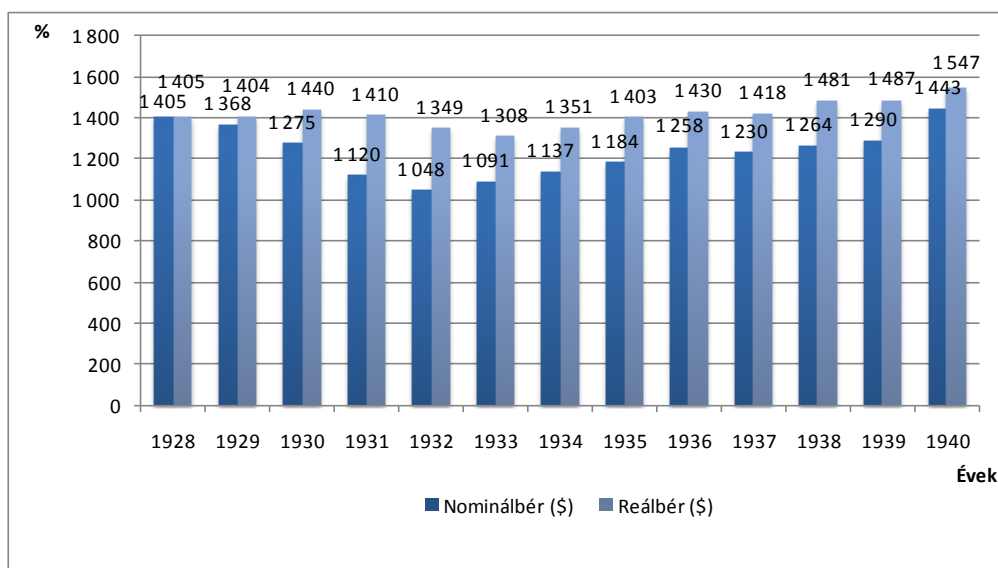
Az USA-t 1928-ban 4,2%-os munkanélküliségi arány jellemezte, ezt szemlélteti az 1. ábra. A válság mélypontjában, 1933-ban már 25,2%-os volt ez az arány! Ami azt jelentette, hogy minden 4. embernek nem volt munkája. De 1934-től már ez az arány fokozatosan

csökkent egészen 14,3%-ig (1934), majd 1935-ben ismét növekedett a munkanélküliségi ráta 19,1%-ig.

Két tanulmány, Galenson – Zellner (1957) és Chase – Upton (2000) alapján megállapítható, hogy 1937-ben az USA-ban (14,3%) magasabb volt a munkanélküliségi arány, mint a világban lévő munkanélküliségi arány (10,1%). A II. világháború kezdetén (amikor még az USA nem lépett be a háborúba) a munkanélküliség még így 10% fölött volt.

Az USA nominál- és reálbér alakulása a válság idején

Az USA nominál- és reálbér alakulását szemlélteti a 2. ábra 1929 és 1941 között.

2. ábra: Nominál- és reálbér alakulása 1929 – 1941 között

Forrás: Chase – Upton, 2000
saját szerkesztés

A 2. ábrából a reálbér alakulását emelném ki, hiszen az mutatja meg a bérünk vásárlóerejét. A reálbér 1933-ban volt a legalacsonyabb, ami érthető, hiszen a válság mélypontja akkorra tehető, és ugyanekkor volt a legmagasabb a munkanélküliség is az USA-ban! Viszont 1934-ben már lassan, de fokozatosan emelkedni látszott.

1936-ra az átlagbérek elérték a korábbi „elő-Depresszió” szintet, ez enyhe pangást eredményezett 1937/1938-re, és ettől kezdve újra emelkedés kezdődött el a bérek tekintetében (amely a 2. ábrán is látható). (Chase – Upton, 2000)

Mind a két ábrából (1. és 2. ábra) nagyon jól tükröződik, hogy 1933-ban a New Deal meghirdetésével, és megvalósításával, az amerikai munkanélküliség és bérezés el kezdett helyre állni.

VÁLSÁGKEZELÉS ÉS A NEW DEAL, KORMÁNYZATI PROGRAMPOLITIKA RÖVIDEN (1933–1939)

Az igazi válságkezelés, amely sikeres eredményeket hozott az USA-ban, és ennek hatásaképpen a világban, az Rooseveltnél nevezetesen a Roosevelt elnök nevéhez fűződő New Deal program volt.

A New Deal programja segítséget ígért a gazdaság és a társadalom számára, különösen azokat tekintve, akiket leginkább sújtott a válság. Hannsgen – Papadimitriou (2009) szerint az 1929-es tőzsdekrach után egészen Rooseveltnél programjáig (1933) az amerikai közgazdászok, üzletemberek úgy gondolták, hogy a gazdaság képes önmagát helyreállítani, de nem így lett. Szükség volt egy olyan programra, ami szó szerint újraindítja a gazdaságot.

A válságkezelés során mindenképpen meg kell említenem John Maynard Keynes-t (akkori közgazdász), és Franklin Delano Rooseveltnél (aki 1933-tól 1945-ig az USA elnöke volt), hiszen az ő nevéhez fűződik a gazdasági világválság felszámolása. Romsics (2008) így ír A XX. század története c. munkájában Keynes akkori véleményéről és tevékenységéről: „a tartós növekedés fenntartása és a válságok elkerülése érdekében az államnak folyamatosan befolyásolnia kell a gazdasági folyamatokat. Javaslati között szerepelt a pénzügyi politika ellenőrzése, a nagy jövedelmek megadóztatása és a szegények támogatása. Emellett szorgalmazta az olyan állami beruházásokat, amelyek a fizetőképes keresletet igen, ám a fogyasztási javak kínálatát nem növelik. Ezek közé tartoztak a nagy közmunkák, mindenekelőtt az infrastruktúra fejlesztése.” (Romsics, 2008, pp. 127–130.)

A Keynes-i koncepció az alábbiakról: Szentes (2009) megfogalmazásában: „A progresszív adóztatással módosított jövedelemelosztás serkentheti a fogyasztói kereslet növekedését és ezáltal a termelést és a foglalkoztatottságot. A központi költségvetésből finanszírozott állami beruházások, valamint az „olcsó pénz”, vagyis a megnövelt pénzkibocsátás és az alacsony kamatláb révén is ösztönzött magánberuházások hasonlóképpen növelhetik a termékek mennyiségét és a nemzeti jövedelmet, mégpedig olyannyira, hogy a pénzkínálathoz felzárkózhat a pénz iránti kereslet, a költségvetés megnövekedett kiadásait pedig ellensúlyozhatják annak szaporodó bevételi.” (Szentes, 2009, p. 28.)

Rooseveltnél Keynes elveit alkalmazta, és a gyakorlatban igyekezett megvalósítani elsősorban a New Deal programjában, ahogy Romsics (2008) is megfogalmazza a New Deal eredményeit: „szinte mindenben szakított a laissez faire elvével. Megnehezítette a kellő fedezet nélküli részvényforgalmat, államilag garantálta a banki megtakarításokat. Korlátozta a mezőgazdasági termelést és egyben kárpótolta a farmereket. Állami támogatásban részesítette a kórház-, iskola-, híd-, út- és gátépítéseket, bevezette a munkanélküli-segély és a nyugdíj intézményét, valamint a 45 órás munkahetet és a minimálbért. A New Dealnek, vagyis új irányvonalnak nevezett politika legismertebb állami nagyberuházást a Tennessee folyó

völgyének szabályozási, árvízvédelmi és erőmű–építési munkálatai jelentették. A különböző beavatkozások és a tervszerű programok jelentősen enyhítettek a válságon, de maradéktalanul nem számolták fel. Az ipari termelés például még 1938–ban is csak 72%–át érte el az 1929–esnek, s a munkanélküliek száma is csak egyharmaddal csökkent.” (Romsics, 2008, p. 130.)

A New Deal programját két részre bonthatjuk. A program a gazdaság talpra állítását és a szociális helyzet javítását tűzte ki célul. (<http://livingnewdeal.berkeley.edu>) Az első 100 nap alatt elsősorban gazdasági és politikai döntések sorozatát hajtották végre, például leértékelték a dollárt, valamint négynapos bankzárlatot rendeltek el, új banktörvényt fogadtak el, és az egyik legfontosabb, hogy megtiltották az arany kivitelét az országból, végül az országban újra kinyithattak a bankok (amelyek engedélyhez voltak kötve), hogy ezzel megpróbálják az emberek bizalmát bankszférában újra elnyerni, visszanyerni. (<http://faculty.washington.edu>) 1933–ban megalapították a polgári tartalék hadtestet (CCC), amelynek a munkanélküliség felszámolása volt az elsődleges feladata. Táborokat hoztak létre, ahova (korábban munkanélküli) munkásokat költöztettek be, és ingyen étkezést, szállást, és fizetést is kaptak. A munkások, dolgozók erdőket telepítettek, szabályozták a folyókat, továbbá hidakat és utakat építettek. (<http://www.history.com>)

AZ 1929–ES MAGYAR GAZDASÁGI VÁLSÁG

„A 20. század legpusztítóbb világgazdasági válságának – kezdetét általában a New York–i tőzsde 1929. október 24–i összeomlához kötik – hatásai Magyarországot is elérték, romba döntve a konszolidáció eredményeit.” (Püski, 2010, p. 54.)

Incze (1955) szerint Magyarországot azért érintette ilyen súlyosan a gazdasági világválság, mert országunk ipara szűk belső piacra támaszkodott, és egyenlőtlenül fejlett iparunk volt, valamint a másik ok az ország agrárjellegében rejlett. Ezen gondolatot korábban időszakokban is láthattuk.

Honvári (2006) nagyon jól összefoglalja Magyarország helyzetét és állapotát a válság idején: „Magyarországot a válság azért érintette súlyosan, mert egyszerre jelentkezett a külpiacokra való erős ráutaltság, a nemzetközi konjunktúrától való szoros függés, a belső piac elégtelensége és gyengesége, a drasztikusan romló cserearányok, a szélesre nyíló agrárrolló és az ország katasztrofális méretű eladósodása.” (Honvári, 2006, p. 51.) Valamint Incze (1955) szerint az agrárválság elhúzódásának részbeni oka az időjárás, valamint, hogy 1928 az egyik legrosszabb termésű éve volt, ezen kívül 1931 és 1932–ben is rossznak volt mondható a termés. Míg az ipar hamarabb el tudott indulni a fejlődés útján.

Valamint Honvári (2006) kifejti, hogy „Magyarország a 30–as évek elejére a régió legeladósodottabb országává vált, külföldi tartozása 1931–ben 4,3 milliárd pengőt tett ki, amely 2,5 milliárd (57%) hosszú lejáratú és 1,8 milliárd közép– és rövid lejáratú áru–

folyószámla- és váltóleszámtól állt.” (Honvári, 2006, p. 51.) Fontos szempont, hogy a külföldről felvett hitelek jelentős részét az államot és a közületet terhelte, a fennmaradó részt pedig a magánfeleket. A háború után országunk és a hitelfelvételekkel egy időben erősen függött a pénzpiacok mozgásától, ellentétben a korábbi időkhez képest.

„A válság a maga teljességében mutatta meg a magyar gazdaság sebezhetőségét és kiszolgáltatottságát a külső gazdasági tényezők irányába.” (Püski, 2010, p. 56.)

„Az MNB vezető tisztviselői már az 1920-as évek közepén rámutattak a rövid lejáratú hitelállomány növekedéséből adódó likviditási zavarok lehetőségére. Imrédy Béla és Judik József egyik tanulmányukban a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítására azt javasolta, hogy a hiteleket produktív beruházásokra kell fordítani, hogy azok kitermelhessék visszafizetésük feltételeit.” (Honvári, 2006, p. 51.) Korábban láttuk, hogy sajnos a felvett hiteleket nem éppen produktív beruházásokra fordították.

A társadalmi helyzetet tekintve Püski (2010) szerint „a válság ... kiélezte a hazai társadalomban meglévő vagyoni-jövedelmi különbségeket, de legrosszabb helyzetbe a parasztság alsó rétegei kerültek, különösen a mezőgazdasági munkásság. A harmincas évek első felére a magyar parasztság helyzete – a rossz infrastrukturális körülmények, a földkérdés, a túlnépesedés következtében – ismét a közvélemény érdeklődésének előterébe került.” (Püski, 2010, p. 70.) Ezen gondolat lényegében ma is igaz.

Az európai válságkezelésre számos javaslat született például angol, francia és olasz oldalról a különböző vámuniós elméletekről, ahol sajnos a meg nem egyezés, és az együtt nem működés ismét erősebb volt. Ebben az esetben is a hatalom és érdekérvényesítés játszott kulcsszerepet.

Az agrárválság

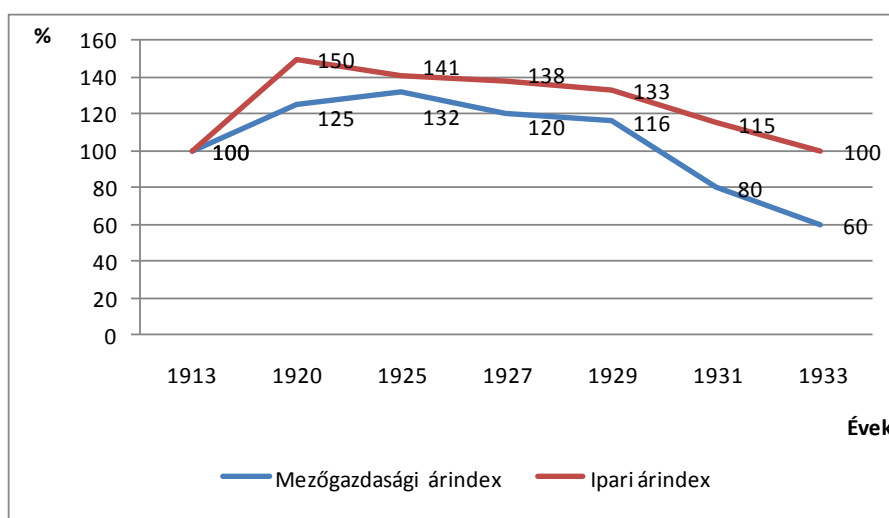
Véleményem szerint ezen fejezetrész hosszabb áttekintést igényel, mert Magyarországon, (agrárország jellegénél fogva) a mezőgazdaság a mai napig is kulcsfontosságú szerepet tölt be.

„A legtöbb mezőgazdasági terményből – főként a roppant alacsony hazai fogyasztás miatt – számottevő feleslegek keletkeztek, az értékesítés szempontjából döntő jelentőségre tett szert a külpiac.” (Honvári, 2006, p. 51.)

Honvári (2006) szerint „az ország kivitelének mintegy 70%-át a mezőgazdasági cikkek és nyersanyagok tették ki, amelyek a válság alatt bekövetkező cserearányromlás miatt a behozott termékekhez képest jelentősen leértékelődött, mivel az importált ipari nyersanyagok és késztermékek ára lényegesen kisebb mértékben esett, mint a kivitt magyar termékek ára.” (Honvári, 2006, p. 51.)

Elekes (1930) szerint az árképződés tipikus jelensége az agráröllő: „az agrártermékek árának az ipariakénál jóval alacsonyabban való kialakulása.” (Elekes, 1930, p. 1169.) A szerző szerint ennek oka a mezőgazdasági termelés szervezetlensége, valamint a termelés periódusának hosszúsága és általában az ipari termelésnél jóval kisebb elasztikussága. „A válság szempontjából ez a probléma azért vetődik fel, mert annak elmélyítésében nem csekély szerepet játszik. Az árkülönbség a kétféle áru kicserélődését igen megnehezíti. Különösen az egyoldalúan agrárjellegű országokban hat nyomasztóan.” (Elekes, 1930, p. 1169.)

Az agráröllő alakulását a válság idején a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra: Az agráröllő alakulása a válság idején

Forrás: Honvári, 2006, p. 52.

„Az agráröllő a belső piacon is szélesre nyílt. Míg 1913-hoz képest 1928-ban az agráröllő csak 6%-os volt, addig az olló szára 1930-ra 47%-ra, 1933-ra pedig egyenesen 70%-ra nyílt, a környező országokhoz képest nálunk a legnagyobbra. 1933-ban az agrárárindex az ipari árindex százalékában Magyarországon 68,3% volt, miközben Olaszországban 79,1, Németországban 74,4, Csehszlovákiában 93,4, Ausztriában 82,6.” (Honvári, 2006, p. 52.)

Az 3. ábráról tisztán leolvasható, hogy 1929-től kezdődően hogyan szélesedik egyre jobban az agráröllő, azaz hogyan nő folyamatosan a mezőgazdasági index és az ipari index közötti „távolság”. „A mezőgazdasági termelés másképp reagál a válságra, mint az ipar. Válság idején a termelés nem csökken, sőt sokszor inkább nő; de különösen nő a termelés piacrahozott hányada, mert a termelők arra törekednek, hogy a csökkent árak ellenére is ugyanakkora pénzbevételre tegyenek szert.” (Incze, 1955, p. 217.)

Külön kiemelném Incze (1955) elméletét az agrár- és iparválság szoros kapcsolatáról, összefüggéséről: „Az ipari és az agrárválságok között azonban állandó kölcsönhatás áll fenn. Minden ipari válság rosszabbítja a mezőgazdasági helyzetét, mert csökkenti a létfenntartási eszközök iránti keresletet. A mezőgazdasági lakosság vásárlóereje, iparcikkek iránti

fizetőképes kereslete hatványozottan romlik az agrárrolló miatt, vagyis a mezőgazdasági és az ipari termékek áralakulásában az agrártermékek hátrányára bekövetkező eltolódás következtében. A mezőgazdasági termékek árai ... erősebben csökkennek, mint az ipariaké, ennél fogva a mezőgazdasági termelő ugyanolyan mennyiségű árujáért sokkal kevesebb iparcikket vásárolhat. Ugyanakkor a mezőgazdaság adó- és adósságterhei szintén nem alkalmazkodnak a mezőgazdaság összezsugorodott fizetőképességéhez. Ebből a hitelrendszer megrázkódtatásai, az államháztartás bevételi kiesései stb. következnek. Végül az agrárországok nemzetközi árucere- és fizetési forgalma is csődbe kerül, mert az áreltolódások következtében a mezőgazdasági termékeket exportáló országok exportjának értéke azonos mennyiségek szállítása esetén is összezsugorodik, többé nem elegendő a normális mértékű behozatal kiegyenlítéséhez.” (Incze, 1955, p. 217–218.) Ezen folyamat zajlott le az egész világon a gazdasági válság idején.

Az agrárrolló nyílását az 1. táblázatban mutatom be Incze (1955) vizsgálatai alapján.

1. táblázat: Az agrárrolló alakulása a válság idején

Év	Az agrárrolló alakulása 1929=100			
	ipari készáruk és mezőgazdasági termékek nagykereskedelmi árai közt	ipari készáruk nagykereskedelmi és mezőgazdasági termékek termelői között	a mezőgazdasági termeléshez szükséges iparcikkek árai és a mezőgazdasági termékek termelői árai közt	a ruházati cikkek árai és a mezőgazdasági termékek termelői árai között
1929	100	100	100	100
1930	83	88	94	88
1931	80	78	78	79
1932	76	66	69	68
1933	59	60	64	63
1934	67	63	66	66
1935	80	70	74	74
1936	74	67	74	66
1937	73	66	72	60

Forrás: Incze, 1955, p. 232.

Incze (1955) szerint az 1. táblázatban szereplő adatok pontosak és hitelesek. Véleménye szerint az akkori Központi Statisztikai Hivatal a boletta¹³ árhatásait hibásan kezelte, és ezért teljesen más adatokat kapott eredményül, amelyben az agrárrolló alakulását magasabbra értékelte (azaz jobbnak, mint a valóságnak megfelelően), mint az 1. táblázat adatait. Például: „A Központi Statisztikai Hivatal annakidején közzétett, 1932–ben 87–en állt, míg táblázatunk

¹³ „A búzatermelés állami támogatását szolgáló boletta (gabonajegy) adófizetésre felhasználható szelvény volt, esetleges maradékát készpénzre lehetett váltani.” (Honvári, 2006, p. 55.) A gabonatermelőknek mázsánként 3 pengő támogatást nyújtott. (Püski, 2010)

különféle sorai 76-os, illetőleg 66-tól 69-ig nyíló agrárrollókról számolnak be; 1933-ra a hivatalos statisztika 68-as agrárrollót mutatott ki, míg a valósághoz közelebb álló adatok 59-től 64-ig terjedt. A depresszió alatt viszont gyorsabban szűkült a hivatalos agrárrolló nyílása, mint a valóságban.” (Incze, 1955, pp. 232–233.) Ezen kívül megállapította, hogy „az agrárrolló nyílása hazánkban sokkal nagyobb volt, mint amelyet az agrár- és az ipari termékek világpiaci áralakulásának eltolódása indokolt volna.” Például mezőgazdasági termékek esetében az árindex 1931-ben a világpiacon 54%, míg Magyarországon 69% volt. Ugyanezt a sémát követve 1932-ben 42% és 48%, majd 1933-ban 39% és 35% (itt már látható a fordulás), majd 1934-ben 37–37% és 1937-ben 48% és 46% volt az árindex. (Aranyértékben számolva, és az 1929-es évet 100%-osnak tekintjük.) (Incze, 1955, p. 233.) Hasonló százalékarányok jellemzőek a vas- és acélra, a szénre, az ásványolajtermékekre, valamint a faanyagok árindex alakulásaira 1931 és 1937 között.

A túltermelés és a nagyarányú feleslegek keletkezése miatt a világkereskedelem összezsugorodott. Magyarország legfontosabb kiviteli cikkeit, a búzát és a lisztet, alig tudta vagy épp nem is tudta értékesíteni. Például itthon a magyar gabona önköltsége jóval magasabb volt, mint a tengerentúli országokban (USA-ban és Argentínában). „Magyarországon 1 q búza előállítási költsége 1930-ban 24,96 pengőt tett ki, miközben az USA-ban 8,50, Argentínában 8,94 pengő volt a búza önköltsége.” Valamint „Magyarország mezőgazdasági feleslegének legfontosabb felvevőpiacain a válság éveiben fokozódott a protekcionista elzárkózás és az agrártermékek termelésénél is erősödött az államilag támogatott autarkia.” (Honvári, 2006, pp. 52–53.)

A 2. táblázat adataival szeretném szemléltetni a válság idején kialakult és rohamosan csökkenő mezőgazdasági és ipari termékek nagykereskedelmi árait a világpiacon és Budapesten, amelyből kitűnően látszik több termék esetében a radikális árcsökkenése.

2. táblázat: Nagykereskedelmi árak a világpiacon és Budapesten

Árú	Egység	Piac	1913	1927	1928	1929	1930
			pengő				
Búza	q	Chicago Budapest	19,16 25,74	34,24 31,87	27,01 29,95	27,60 21,92	16,26 15,52
Rozs	q	Chicago Budapest	14,89 20,60	25,89 27,85	27,58 27,33	23,17 16,05	10,40 8,90
Árpa	q	Winnipeg Budapest	10,36 18,59	18,05 24,51	18,12 27,84	17,10 16,69	...,.. 13,39
Tengeri	q	Chicago Budapest	13,91 17,92	19,86 22,40	21,28 28,70	22,97 20,52	19,23 14,68
Cukor	kg	New York Budapest	0,44 0,94	0,59 1,15	0,53 1,13	0,51 1,12	0,51 1,04
Kávé	kg	New York Budapest	1,36 3,07	2,33 4,37	2,88 4,42	2,79 4,66	1,58 4,20
Nyers vas	q	New York Budapest	9,30 21,90	12,13 29,30	11,92 29,..	12,25 29,..	11,91 29,..
Réz	kg	London Budapest	1,99 1,99	1,70 1,74	1,89 2,00	2,31 2,30	1,36 1,30

Forrás: Elekes, 1930, p. 1168.

A 2. táblázat adatait vizsgálva láthatjuk, hogy a termékek nagykereskedelmi árai 1928–től kezdtek el csökkenni, lásd búza, rozs, cukor és nyers vas esetében. Míg a táblázatban szereplő többi termék árai a csökkenés helyett emelkedtek!

Ha az 1929–es és 1930–as évek árait vizsgáljuk, akkor jelentős mértékben csökkentek az árak 1913–hoz, de leginkább 1927–hez képest.

Ha csak a búza árait vizsgáljuk (mint Magyarország fő exporttermékét), akkor láthatjuk, hogy 1928 és 1929–ben a búza árai jelentősen nem változtak, de a magyar búza esetében ez nem mondható el. Míg 1928–ban 29,95 pengőbe került 1 q búza, addig 1929–ben már 21,92 pengőt kellett érte fizetni. Tovább vizsgálva a 2. táblázatot már 1930–ra az amerikai piacon is 16,26 pengőt kellett fizetni 1 q búzáért, míg a magyar búza esetében 15,52 pengőt, ami közel 1 pengő különbséget tett ki.

Megfigyelhetjük a 2. táblázatból, hogy a magyar nagykereskedelmi árak 1913–ban és 1927–ben magasabbak voltak, mint az amerikai és angol nagykereskedelmi árak (lásd árpa és nyers vas). Azaz Magyarországon gyakorlatilag ugyanazért a nyersanyagért többet kellett fizetni, ami véleményem szerint több termék esetében ez az importnak, inflációnak és a valutaárfolyam-különbségeknek volt köszönhető. Az „adatok is kétségtelenné teszik azonban azt, hogy a mezőgazdasági termékek papírpengőben számított árai 1929 és 1933 között legalábbis 50%–kal zuhantak és a válság utáni depresszió alatt, 1937–ig csupán az 1929. éviéknél 60–70%–át érték el.” „Az iparcikkek ... sokkal kevésbé olcsóbbodtak, s így erősen

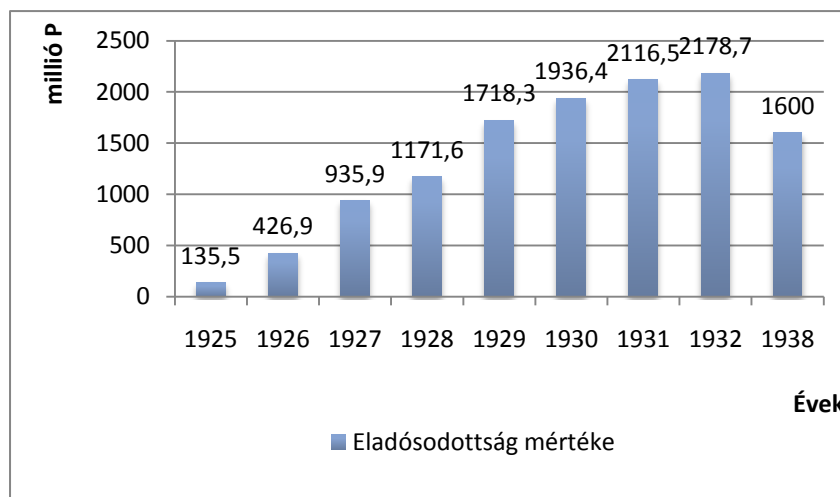
kinyílt az agrárrolló, vagyis az az indexszám, amely azt mutatja, hogy adott mennyiségű mezőgazdasági termékért mennyivel kevesebb ipari terméket lehetett kapni a válság alatt és után az 1929. évihez képest.” (Incze, 1955, p. 232.)

Honvári (2006) írásából kiderül, hogy például a búza ára 1933 augusztusában 10 pengő alá esett, és év végéig már nem is haladta ezen értéket túl. Továbbá kiderül, hogy 1934 januárjában 1 q búza 7,76 pengőbe került, valamint ekkor érte el a mélypontját, de áprilisban már több 10 pengőt kellett érte fizetni.¹⁴

Ha magyar kereskedelmet az import oldaláról vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy „az import nagyarányú csökkenésének az elsődleges oka nem a vámok emelése, hanem a belső fizetőképes kereslet visszaesése volt. A 20-as évek végén Magyarország összes mezőgazdasági kivitelének háromnegyede Ausztriában, Csehszlovákiában, Olaszországban és Németországban került elhelyezésre.” Például a búza vámjá 1928–1934 között. Tovább bonyolította a kereskedelmet és Magyarország exportját, hogy Csehszlovákia 1930-ban felmondta Magyarországgal az 1927-ben megkötött kereskedelmi egyezményt, hogy megvédje ezzel a saját mezőgazdaságát és megháromszorozta a mezőgazdasági cikkek vámtételit, különösen a búzáét, amelyet Magyarország folyamatosan szállított az országnak. „Az agrártermékek árának esése miatt a piacra kerülő mezőgazdasági termékek értékesítéséből származó bevétel 1933/34-ben 1925/26-hoz képest több mint 50%-kal csökkent. Az agrárkivitelből származó bevétel pedig – amelynek volumene 1934-ben 27%-kal volt kisebb, mint 1929-ben – egyenesen a korábbi bevétel 40%-ára zuhant.” (Honvári, 2006, p. 53; p. 55.)

Ezen kereskedelmi helyzet még kiegészül a mezőgazdaság nagyarányú eladósodásával, amelyet a 4. ábra szemléletesen bemutat.

¹⁴ A válság idején országunk legfontosabb exportcikke, a búza mázsánkénti átlagára zuhanásszerűen csökkent. 1927-ben 31,6 pengő, 1931-ben már 12 pengőbe került 1 q búza. Végül a mélypontját 1934-ben érte el 7,7 pengővel. (Püski, 2010)

4. ábra: A mezőgazdaság adósságterhe [millió P]¹⁵

Forrás: Honvári, 2006, p. 57.

A 4. ábráról is leolvasható, hogy már 1925-ban mért eladósodottság mértéke 1926-ban a háromszorosára nőtt, 1926 és 1927 között már az adósságterhek kétszeresére nőtt. (Ebben az időszakban már Magyarország megkapta a szükséges népszövetségi kölcsönt, de ahogy látjuk a gazdák, parasztok sorsán ez nem segített, ahogy a korábbi földreform sem.)

A 4. ábrát tovább vizsgálva láthatjuk, hogy a válság időszakában évről évre folyamatosan nőtt az adósságterhek a mezőgazdaságban, de nem olyan mértékben, mint a korábbi években. A mélypont mégis 1932-ben volt 2 178,7 millió pengő értékben.¹⁶ Ez kiegészíthető még azzal, hogy Magyarország foglalkoztatási arányát vizsgálva megállapítható, hogy a magyar lakosság több mint a fele a mezőgazdasági ágazatban dolgozott (az 1930. évi népszámlálás adatai alapján). (Püski, 2010) Ezen tényadat alapján feltehető a kérdés, hogy az országunk lakosságának több mint a fele el volt adósodva?

Incze (1955) szavaival a 4. ábrát röviden így lehetne összefoglalni: „Az agrárrolló következtében rohamosan nőtt a mezőgazdaság eladósodása. Nőtt a közterhek viszonylagos súlya, sőt a válság vége felé már az abszolút összegük is.” (Incze, 1955, p. 267.)

„A mezőgazdaság adóterhei 1928-ban az értékesítésből származó pénzbevételnek 78%-ára rúgtak, 1930/31-ben már 80%-kal, 1932/33-ban pedig 229%-kal meghaladták az összes pénzbevételt.” „A Magyar Gazdaságkutató Intézet számításai szerint a mezőgazdasági termékek piaci értékesítéséből származó bevétel az 1924/25–1926/27-es gazdasági évek átlagát bázisnak tekintve az 1933/34-es gazdasági évben 47%-ra csökkent.” (Honvári, 2006,

¹⁵ „Ezen adatok csak a telkekre bejegyzett jelzáloghitelek állományát tartalmazzák, az egyéb tartozások összegét (amely becslések szerint további 150–200 millió pengőt tett ki) nem.” (Honvári, 2006, p. 57.) Ez azt jelenti, hogy a gazdák saját telkeikre, földjeikre és házaikra vettek fel hitelt, és így próbálták gazdaságukat életben/fenn tartani. Ha csak ezt a hitelkört vizsgáljuk, akkor is óriásnak mondható az adósságállomány.

¹⁶ Püski (2010) 1925. évre 125 millió pengőre becsülte a mezőgazdaság eladósodottságát, és 1932. évre pedig több mint 2 milliárd pengőre becsülte ezt az értéket. „A régi és az újabb hitelek törlesztésének kilátástalansága az adóterhekkel társulva a tömeges tönkremenetel rémét idézte fel.” (Püski, 2010, p. 55.)

p. 57.) 1931 és 1935 között a kormány számos adósvédelmi intézkedéseket vezetett be, amelyek segítségével a mezőgazdasági tartozások összegei csökkentek (hiteltörlesztés és annak kamatainak fizetése megindult), ezen kívül a gazdák nem tudtak további hitelekhez jutni, így az eladósodás ezáltal is megállt. (Honvári, 2006)

A gazdák és a mezőgazdaság adósságaiknak enyhítésére Gömbös Gyula kormánya tudott először érdemben segíteni, ami 1932-re volt tehető. Ahogy Püski (2010) is megfogalmazta, a miniszterelnök kormánya a gazdaadósságok visszafizetésének feltételit újraszabályozta, és a terhek egy részét a kormány magára vállalta. Ezen intézkedéseket Honvári János (2006, pp. 57–58.) példájával szeretném bemutatni: „A kormány, hogy az eladósodott gazdaságok tömeges csődjét megakadályozza, 1931 és 1935 között adósvédelmi intézkedések sorát hozta.¹⁷... „Egyes birtokokat, amelyeknél az adósság a kataszteri tiszta jövedelem tizenötszörösét meghaladta, a kormány az adós kérelmére védetté nyilvánított, amit a telekkönyvbe is bejegyezték. Az ilyen birtokokat – ha a tulajdonos a hitel kamatait fizette – nem lehetett elárverezni. Ha az adósság a birtok jövedelmének 40-szeresét is meghaladta, akkor a tulajdonos a kamatok fizetése alól is mentesült, illetve ha az ilyen mértékben eladósodott birtok a 10 holdat és a 100 aranykoronát nem érte el, akkor tartozásainak kiegyenlítését az állam magára vállalta.”... „1937-re a kamatszolgálat a mezőgazdasági bevétel 8,2%-ra csökkent. Ezzel a birtokosok egy része megmenekült az elárverezéstől.” (Püski, 2010, p. 62.) Incze (1955, p. 267.) nem ilyen bizakodóan gondolkodott erről a kérdéskörrel, sőt kifejezetten pesszimista szemléletmódot olvashatunk az írásaiból, amelyek a következők: „A mezőgazdasági termékek világpiaci áresései szinte teljes mértékben érvényesültek a dolgozó parasztság irányában, mert a tőkések és a nagybirtokosok állama az adófizetők és a fogyasztók megterhelésén alapuló ártámogató intézkedésekkel csupán a nagybirtokosokat és a kulákokat támogatta. Az intervencionista intézkedések egyúttal eltorlaszolták az útját a válságból való kibontakozás szokásos tőkés módjának, mert számos fontos élelmiszer (liszt, kenyér, burgonya, tej, cukor stb.) fogyasztói árának súlyos megterhelésével és magasan tartásával megakadályozták, hogy a mezőgazdasági termékek iránti kereslet súlyos csökkenését idézték elő. Ugyanakkor a nagybirtoknak nyújtott támogatásokkal megakadályozták, hogy a válság a mezőgazdaságnak legalább azt a szektorát rászorítsa komolyabb racionalizálásra, átállásra és a ráfordítások csökkentésére, amelynek ehhez megvoltak a reális lehetőségei.” ... „Míg a nagybirtokosok adósságterhei nagyrészt hosszúlejáratú, törlesztéses kölcsönökből állottak, s a nagybirtokosoknak – politikai befolyásuknál fogva – sok útjuk, módjuk volt arra, hogy fizetési kötelezettségeik, sőt a

¹⁷ Óriási eseménynek volt mondható, amikor 1932-ben a lausanne-i konferencián az I. világháborús jóvátételi kötelezettségeket eltörölték, valamint 1933-ban mérsékeltek a felvett kölcsönök után fizetendő kamat-és tőketartozásokat.

közterhek alól is kibújjanak, addig a dolgozó parasztság helyzetét minden addiginál súlyosabbá tették az adósság- és adóterhek. A dolgozó parasztság elnyomorodása, proletarizálódása jelentősen meggyorsult a válság éveiben.”

Honvári (2006) ezek után hozzáteszi, hogy a kormány 100 millió pengő értékben vett fel hitelt az MNB-től, és ebből három pénzügyi alapot (kamat-hozzájárulási, tőketörlesztési és adósságrendezési) működtetett, amelyből 70 millió pengőt használtak fel a gazdák támogatására 1937-ig, amely valójában 1941-ig működött. A támogatások összege összesen 650–700 millió pengőre tehető.

Ezen kívül „az állam csökkentette a belföldi szállítási díjakat, az exportot pedig felár fizetésével támogatta.”... „A külkereskedelmi mérleg 1933-tól újra pozitív lett és az 1934–1935-ös költségvetési évtől már a lassú felzárkózás jelei mutatkoztak.” (Püski, 2010, p. 62.)

„A nagy gazdasági válság idején számos ország kötött egymással barterjellegű árucseré-forgalmi egyezményt és a készpénzfizetést kiiktató klíringmegállapodást. Magyarország 1931-ben Ausztriával és Svájjal, 1932-ben Németországgal kötött bilaterális klíringegyezményt. A kétoldalú kapcsolatban a kereskedelmi mérleg egyensúlyát valutaforgalom nélkül, a kölcsönös szállítások kiegyensúlyozásával biztosították.” (Honvári, 2006, p. 66.)

Ezen pozitív eseményekhez hozzájárult, hogy 1933-tól a Gömbös kormány erősen a fasiszta Olaszország, a náci Németország és Ausztria kereskedelmi kapcsolatai felé nyitott, amely elsősorban a politikai nézeteknek volt köszönhető. Ennek egyik eredménye például „a magyar kereskedelmi egyezmény 1933-as I., majd egy év múlva II. pótegyezménye, valamint az 1934 márciusában, a római jegyzőkönyvek keretében Ausztriával és Olaszországgal kötött külkereskedelmi megállapodások jelentősen enyhítették, sőt távlatilag meg is szüntették a magyar agrártermékek elhelyezési gondjait.” (Püski, 2010, p. 62.) Valamint az iparcikkek Magyarországra való behozatalának vámtételeit is ezen szerződés alapján csökkentették. Továbbá megállapodás elsődleges célja az volt, hogy a „gazdasági és politikai téren szorosabbra kívánta fogni az érintett államok közötti együttműködést.” (Püski, 2010, p. 84.) Püski (2010) szerint a magyar fél nem sok reményeket fűzött ezen együttműködéshez. Honvári (2006) szerint ezen „hármasegyezmény jelentős mezőgazdasági felesleg elhelyezését tette lehetővé Olaszországban.” (Honvári, 2006, p. 66.)

Ezen gondolatot kiegészíteném Püski (2010) írásával, amelyben megfogalmazza, hogy Németország fel tudta vásárolni a kelet-közép-európai térség agrárfeleslegét, annak ellenére, hogy ezen ország is szintén súlyos gazdasági válságban volt. De 1933-tól sikerült válságból úgymond kilépnie, miután Adolf Hitler hatalomra jutott és az ország külpolitikáját a fokozott aktivitást jellemezte. A német gazdaság megnyitotta kapuit Magyarország előtt 1932/34-ben (legerősebb német befolyás az 1938-as Anschlusst követően), de ezen kapcsolat valójában

Németország és részben Magyarország háborúra való felkészülését segítette elő (elsősorban a revízió miatt).

Továbbá fontos kiemelni ezen időszak európai és amerikai valutaleértékelés kérdéskörét, hiszen „a valutaleértékelés – ceteris paribus – ösztönzőleg hat az exportra és korlátozza az importot. A 30-as években államok tucatja nyúlt ehhez az eszközhöz.” 1928-ban Franciaország leértékelte a frankját, majd 1931-ben Anglia a fontot devalválta, valamint 1934-ben az USA és Csehszlovákia is megtett ezt a lépést. 1935-ben ismét számos európai ország leértékelte a valutáját (pl. Belgium, Svájc, Franciaország ismét, Olaszország és még számos európai ország). „A valuták leértékelésével a kormányok az export versenyképességét emelték. Ezzel azonban a hitelezők kinnlevőségeik egy részét is leértékelték. Igaz, ennek a veszteségnek akkor, amikor az adósok nem tudtak fizetni, pillanatnyilag sok jelentősége nem volt.” (Honvári, 2006, p. 59.) „Az előnytelen árképződésben szerepet játszik a nagy infláció után számos országban végrehajtott pénzstabilizálás is. Franciaország és Belgium, amely országok valutájukat jól stabilizálták, kikerülték a válságot, vagy legalább is kitölték bekövetkezésének idejét. Nálunk a pengőárfolyam nem szerencsés megállapítása bizonyára szintén hozzájárult az évek előtti indokolatlan dráguláshoz.” (Elekes, 1930, p. 1169.)

Magyarország, adós ország lévén, nem élhetett a valutaleértékeléssel. Hazánkban ezért „burkolt valutaleértékelést hajtottak végre, amennyiben a hivatalos árfolyamot nem változtatták meg, de a külföldi valuták rögzített árfolyama fölött ún. felárat fizettek.” A felár miatt a pengőt is leértékelték. „A 30-as évek második felében az MNB a legnagyobb, 50–53%–os felárat a konvertibilis valuták (angol font, amerikai, kanadai dollár; svájci, francia frank; dán, norvég korona; holland forint stb.) esetében alkalmazta.” Például a líránál 47%–os, míg a márkánál 18%–os volt a felár. „A külkereskedelmi és fizetési mérleg javítása érdekében az importnál 3%–kal magasabb felárat alkalmaztak. Ezzel kialakult az a helyzet, hogy a magyar valuták egészen 1981. október 1-jéig többféle (kereskedelmi, hivatalos, turista, fekete) árfolyama lett.” (Honvári, 2006, p. 59.)

Az iparválságról röviden

Az iparválság bemutatása során a fontosabb iparágak bemutatását szeretném kiemelni egy-egy példával.

„Az iparban – védett helyzeténél fogva – a válság jelei általában is később mutatkoztak, mint a mezőgazdaságban, ahol már 1928 végétől kezdve jelentős búzaáresések, raktárkészlet-emelkedések jelezték a válság kiéleződését.” Az ipari termelés visszaesése 1929 és 1930 közé tehető. „A válság azonban nemcsak mély, hanem rendkívül elhúzódó is volt. Míg a többi tőkés országban általában 1933-ban elkezdődött a javulás, addig Magyarországon ekkor még további áresések voltak.” (Incze, 1955, p. 128.; p. 199.)

„A válság az iparban a kibocsátás nagyarányú visszaesésével járt együtt. Mélypontján, 1933-ban az ipari munkanélküliek száma megközelítette a 250 ezret és több százezerre tehető volt a mezőgazdasági munkanélküliek száma is. A hanyatlás nem egyformán érintett minden iparágat. Leginkább a vas- és acélgyártás esett vissza. A nyers vastermelés 1932-ben a válság előtti kibocsátási szint 18%-án, az acéltermelés 24%-án állt.” (Honvári, 2006, pp. 59–60.) Egy 1930-as rendeletben a kormány kötelezővé tette a hazai szénrel történő fűtést, így a széntermelés alig csökkent Magyarországon. A következő években a szénbehozatalt kereskedelmi minisztériumi engedélyhez kötötték.

A háborús készülődéssel egy időben a bányászat is fellendült, azon belül a vasérc, a bauxit, a kőolaj és színesfémek nyersanyagok. De mindezek előtt a bányászatban, a kohászatban, a vas- és fémiparban, a gépgyártásban és faiparban is jelentősnek volt mondható a termelés-visszaesés.¹⁸ Ezen kívül a fogyasztási cikkek előállító élelmezési, ruházati és sokszorosítóiparban is visszaesett a termelés. Viszont számos olyan iparág is volt, ahol a válság idején a kibocsátás nőtt, ilyen harmadik csoportba tartozó iparágak voltak a textil- (a behozatalai tilalomnak köszönhetően), bőr-, papíripar, vegyipar és villamosenergia-termelés.¹⁹ (Honvári, 2006)

Incze (1955) szerint „az ipari termelés egyenlőtlensége összefügg az 1920-as évek iparfejlődésével. A harmadik csoportba tartozó iparágak ugyanis a válságot megelőző években nem tudtak odáig fejlődni, hogy a belső piacot elláthatták volna árukkal. Ezeket az iparágakat a válság alatt a piac összezsugorodása nem készítette arra, hogy termelésüket lényegesen csökkentsék, hiszen a fináncióke állama a devizakorlátozások és a behozatali engedélyek rendszerével a külföldi áruk kiszorítása révén biztosította részükre a hazai piacot.” (Incze, 1955, p. 193.) (Viszont „a magyar gyáripari termelés a válság mélypontjához képest 1936-ra csaknem megduplázta termelését, de ezzel lényegében csak az 1929. évi szintet érte el, illetve haladta meg 3%-kal. (Ha az ipar egészét tekintjük, akkor az 1929. évi termelési értéket csak 1937-ben sikerült túlszárnyalni.)” (Honvári, 2006, pp. 64–65.)

„Az élelmezési ipar hagyományos ágai visszaestek, az iparág termelése 1938-ban jóval az 1939. évi színvonal alatt volt. Dinamikusan fejlődött viszont a konzervgyártás és a kivitel. A gyümölcs és főzelékkonzerv exportja 1929-hez képest 1937-re megtízsháromszorozódott, ezen belül a paradicsompüré exportja egyenesen meghúszszorozódott. 1937-ben a paradicsomkonzerv-kivitel tette ki az összes konzervkivitel közel 90%-át. A kivitt mennyiségnek mintegy 55%-át Anglia vette át.” (Honvári, 2006, p. 61.)

Incze (1955) szerint „az iparban a válságból való kibontakozás útja a termelés csökkentésén, racionalizálásán, a termelési költség csökkentésén, a termékek választékának

¹⁸ Incze (1955) szerint ezekben az iparágakban volt a legerősebb a termelés visszaesése.

¹⁹ A fentebb felsorolt iparági tényeket Incze (1955) is megerősíti a válság idejére.

megváltoztatásán keresztül vezet.” (Incze, 1955, p. 218.) De sajnos a termelők ezen utat a lehetőségeik híján nem tudták választani, valamint az alacsony munkabérek mellett a gépi termelés helyett visszatértek a kézi munkára.

Külön kiemelendő, hogy „Magyarország az 1934. évi kereskedelmi egyezményben Németország számára számos iparcikknél feloldotta a korábban érvényben lévő behozatali tilalmakat, illetve a papírárukra, textiliákra, fémárukra és a gépekre 20–30%–os vámkedvezményt biztosított. Az ország behozatalában Németország 1937–ben 44, egy évvel később 42%–os súllyal szerepelt. De egyes fontos termékek, így például a festékek, gyógyszerek, papíráruk, vas– és fémáruk, gépek, autók, műszerek 80–90%–át Németországból importálták.” Továbbá ez kiegészül azzal, hogy az Anschluss, valamint Csehszlovákia feldarabolásával Magyarország külkereskedelme ennek következtében túlságosan is egy országra utalta, így egyfajta függőség jött létre, ami az országunkat sebezhetővé és kiszolgáltatottá tette. (Honvári, 2006)

Végezetül Incze (1955) átfogó és lényegre törő gondolata az agrár– és iparválságról: „Az egybefonódott ipari és mezőgazdasági válság együttes mélységét jól mutatja a tényleges árakon számított nemzeti jövedelem csökkenése. Ha a nemzeti jövedelmet az 1928–29-es gazdasági évben tényleges árakon számítva 100–nak vesszük, 1933–34-re az indexszám kereken 60–ra csökkent. Ebből kitűnik, hogy a magyarországi válság – mélységét tekintve – nem marad el a vezető tőkés országok válsága mögött. A vezető tőkés országok nemzeti jövedelmének alakulásából kiderül, hogy ezek közül csak az Amerikai Egyesült Államokban volt a válság mélyebb, mint Magyarországon.” (Incze, 1955, p. 199.)

Pénz– és hitelválság

Incze (1955) szerint a magyar és német pénzügyi válság gyakorlatilag egy időpontra tehetőek. Szerinte az 1931. július 14–én elrendelt „szünnapok elteltével nem állt vissza a normális helyzet. Valójában soha többé nem állt vissza.” (Incze, 1955, p. 286.)

Honvári (2006) így fogalmaz az európai és a magyar pénzügyi válság kirobbanásáról: „A New York–i tőzsdekrach után újabb értékpapírok elhelyezése az európai és a tengerentúli pénzpiacokon egyaránt lehetetlenné vált. Eldugultak az addig bőségesen buzgó hitelforrások, ráadásul a hitelezők a korábbi rövid lejáratú kölcsönök nagy részét is felmondták.” (Honvári, 2006, p. 61.) Valamint Angliának és az USA–nak (a két legnagyobb tőkeexportőrnek) az 1930. évi 1 356 millió \$ kölcsön– és működőtőke–kihelyezése 1932-re 30 millió \$–ra zsugorodott.

A Magyar Nemzeti Bank aranytartaléka 1931–ben 102 millió Pengőn állt, 1934–ben már csak 79 millió Pengő maradt. (Honvári, 2006)

„Miután a külföldi és a belföldi betétesek a bankcsődtől való félelem miatt egyszerre és tömegesen vonták ki rövid lejáratú betéteiket, 1931 nyarára gyakorlatilag Magyarország is fizetéseképtelenné vált, a magyar kormány is kénytelen volt intézkedésekhez folyamodni.” (Honvári, 2006, p. 62.) Magyarország és Európa fizetéseképtelenségének elsődleges kiváltó okaként meg kell említeni az 1931 májusában történt eseményt, amikor is a bécsi Creditanstalt fizetéseképtelenné vált, amely óriási pánikhoz vezetett.

„A sorozatos bankcsődök elkerülésére 1931. július 14-én a magyar kormány háromnapos bankzárlatot rendelt el.”... „Bethlen István a gazdasági válság kapcsán nem érezte, hogy bármilyen nagyobb szabású reformpolitikára lenne szükség és úgy vélte, a nehézségek néhány átmeneti intézkedéssel áthidalhatóak.” (Püski, 2010, p. 57.) Sajnos láttuk, hogy Bethlen Istvánnak nem volt igaza, és 1931 augusztusában le is mondott miniszterelnöki tisztségéről. Július 17-től a betétek 5%-ának, maximum 1 000 pengőnek, majd augusztus 14-étől a betétek újabb 5%-ának kivételét engedélyezték.²⁰ A bankzárlat szeptember 30-i feloldásakor a pénzintézetekben elhelyezett betétek állománya a korlátozásoknak köszönhetően az 1931. június 30-i 2 078,8 millió pengőről csak 1 881 millió pengőre esett vissza, azaz mintegy 9%-kal csökkent. A bankzárlattal egyidejűleg – más államokhoz hasonlóan – Magyarország is kénytelen volt felfüggeszteni a deviza szabad forgalmát és 1931. július 16-án rátérni a kötött devizagazdálkodásra. [A külföldi fizetéseket csak a MNB-n keresztül, vagy annak engedélyével volt lehetséges, valamint pengőt külföldi fizetőeszközzé átváltani is így lehetett. Az MNB ezen fizetéseket fel is függeszthette. (Incze, 1955)] „Az intézkedést a jegybank rohamosan olvadó arany- és devizatartaléka, illetve a külföldi valuták nagymértékű kiáramlása tette elkerülhetetlenné.”²¹ (Honvári, 2006, p. 62.)

„Számítások szerint, ha az ország egyáltalán nem vett volna fel újabb kölcsönt, akkor is évi 250–270 millió pengő értékű külföldi valutára lett volna szükség ahhoz, hogy a rövid és a hosszú lejáratú tartozások törlesztőrészleteit és kamatait ki lehessen fizetni. Erre azonban a mezőgazdaság piaclehetőségeinek ismeretében semmilyen reális esély nem mutatkozott, ezért a kormány 1931. december 23-án (eredetileg egy évre) beszüntette a külföldi hitelek törlesztőrészleteinek és kamatainak további átutalását.”... „Az agrárrolló szétnyílása miatt annak a mezőgazdasági termékmennyiségnek a többszörösét kellett volna a csökkent felvevőképeségű külpiacon elhelyezni, amely – újabb adósságok felvétele nélkül – a korábbi

²⁰ Ezen eseményt Incze (1955) kiegészíti azzal, hogy „a zárlatot egy következő rendelet változatlan formában július 30-ig hosszabbította meg, egy harmadik pedig augusztus 14-ig, de ekkor már újabb 5% (összesen tehát július 17-től kezdve 10%) volt kivethető.” (Incze, 1955, p. 28.) Az 1000 pengő kifizetés alól kivételt képezett ezen rendeletek alól a munkabér-, lakbér, adófizetés és anyagbeszerzés. Ezek után a kormány számos hasonló rendeletet alkotott a pénz- és betétkivételekkel kapcsolatban. Ugyanez következett be 2001-ben az argentin válság idején, hogy a lakosság megrohmozta a bankokat, hogy a pénzükhöz jussanak, de a bankok maximalizálták a felvehető pénz mennyiségét, hogy a bankok ne menjenek teljesen tönkre. (Novoszáth, 2007)

²¹ Incze (1955) szerint ezen esemény következtében a Magyar Nemzeti Bank a külföldi kölcsön devizahozamával rendbe tudta hozni, az akkor kialakult zavaros helyzetet.

években sem volt elegendő a külföldi adósságszolgálat teljesítéséhez. Az 1931 végén elrendelt transzfermoratórium értelmében a népszövetségi kölcsön kamatainak felén és az MNB-nek más jegybankokkal szemben fennálló tartozásain kívül tilos volt devizában az egyéb adósságok kamatainak és törlesztőrészeleteinek átutalása.” [Számos tőkés vállalat ennek köszönhetően menekült meg a csődtől.] (Incze, 1955, p. 289.) „Az adósokat arra kötelezték, hogy az esedékességnek megfelelő összeget pengőben az MNB-nek fizessék be.” ... „A tilalom a külföldiekkel szemben fennálló pengőadósságokra is kiterjedt.” (Kötelező bejelentést kellett tenni az MNB felé, valamint árut kivinni és behozni csak az MNB engedélyével lehetett. (Incze, 1955, pp. 288–289.)) „A népszövetségi kölcsön törlesztésének szüneteltetése miatt a Pénzügyi Bizottság Royall Tylert 1931 októberében Budapestre küldte, hogy a helyszínen ellenőrizze az állam pénzügyeit. A kormány az adósságtörlesztésről a külföldi hitelezők képviselőivel 1937-ben ideiglenes, 3 évre szóló megállapodást kötött.” (Honvári, 2006, pp. 62–63.)

Honvári (2006) szerint az állam és a magángazdálkodások a transzfermoratórium időpontjától kezdve nem juthatott újabb kölcsönökhöz, ezért belső tőkefelhalmozásból kellett a gazdaság finanszírozását megoldani. A kormánynak sikerült a költségvetési hiányt olyan mértékűre csökkentenie a kiadások csökkentésével és a bevételek növelésével, hogy a deficitet belső kölcsönök felvételével képes volt finanszírozni.

Az évről évre felvett hitelek és a korábban felvett külföldi hitelek visszafizetései nem voltak arányban, így romlott az adósságszolgálat. Incze (1955) elemzéséből megállapítható, hogy országunk és a lakosság is folyamatosan új hitelek felvételével próbálta a korábban felvett hiteleit törleszteni (sok esetben sikertelenül). A kereskedelmi mérleg, a külföldi kölcsönök egyenlege és a külföldi devizagazdálkodás is évről évre passzívumot mutattak, nem történt előrelépés.

„Magyarország összes külföldi adóssága 1931 végén 4,3 milliárd pengőt tett ki.²² Ebből kereken 2 milliárddal tartoztak a magángazdaságok (bankok, vállalatok stb.), 1,5 milliárddal az állam, míg a fennmaradó hitelen az önkormányzatok és az MNB osztoztak.” (Honvári, 2006, p. 63.)

A 3. táblázatban összefoglalva láthatjuk szektorokra bontva az ország külföldi tartozásait 1931. év végén, millió pengőben.

²² Ezen összeget Incze (1955) megerősíti.

3. táblázat: Magyarország külföldi tartozásai 1931. év végén [millió P]

Megnevezés	Hosszú lejáratú tartozások	Rövid lejáratú tartozások	Összesen
Állami tartozások	1 251,9	245,7	1 497,6
Nem állami köztartozások	516,1	124,6	640,7
Az MNB tartozási	–	145,1	145,1
Magántartozások (bankok, vállalatok stb.) ²³	702,8	1 322,9	2 025,7
Összes külföldi tartozás	2 470,8	1 838,3	4 309,1

Forrás: Honvári, 2006, p. 64.

A 3. táblázatból rögtön feltűnik számunkra, hogy Magyarországnak több volt a felvett hosszú lejáratú hitele (itt az államnak sok a tartozása), mint a rövid lejáratú hitele. Ezen kívül külön kiemelném a magántartozások rövid lejáratú hitelek állományának összegét, amelyből világosan látszik, hogy a lakosság volt nagy mértékben így eladósodva. A bankok rövid lejáratú hitelállományának nagysága is kiemelkedik a 3. táblázat adatai közül. Ha összességében nézzük, akkor magánszektor felvett hiteleinek 57% hosszú lejáratú külföldi kölcsönnek felelt meg. Míg a rövid lejáratú külföldi hitelek aránya 43%-ot tett ki.

Incze (1955) szerint az aranymagvaluta, illetőleg az aranydeviza a stabilitását az országba beáramló külföldi kölcsönöknek köszönhetette, és ez lehetővé tette a passzív kereskedelmi mérleget. Miután a kölcsönök beáramlása megszűnt²⁴, úgy ezek stabilitása is véget ért. Valamint ezen összegek 1931-ig meghaladta az ország egy évi nemzeti jövedelmét. „A válság alatti, rendkívül összeszűkült jövedelmek mellett a közterhek ... elviselhetetlen súllyal nehezettek az adózókra, különösen a parasztságra és a középrétegekre.”... „1931-ig odáig jutott az ország, hogy nemcsak valutacsőd, hanem államcsőd is fenyegette.” (Incze, 1955, pp. 283–284.)

Honvári (2006) szerint a transzfermoratórium ellenére 1937-re az ország külföldi adóssága csökkent. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a hitelező országok ebben az időszakban valutaleértékelést hajtottak végre. Valamint a belföldi államadósság is csökkent, mert a kormány folyamatosan törlesztette az MNB felé a tartozásait, de 1935-től kezdve viszont emelkedett, mert a gazdasági válság éveiben a jegybank egyre nagyobb összegekkel finanszírozta a költségvetést, ami az alapszabályoktól teljesen eltért.

²³ Incze (1955) szerint a magyarországi tőkések külföldi kölcsönöknél „nemcsak a hosszúlejáratú, hanem a rövid lejáratú kölcsönök jelentős részét is állótőkeként használták fel, vagyis berendezéseket, gépeket, tehát rövid időn belül pénzzé nem tehető termékeket vettek rajta.” (Incze, 1955, p. 290.)

²⁴ „A két legnagyobb hitelező ország tőkeexportja az 1930. évi 1 356 millió dollárról 1931-ben 300 millióra, 1932-ben 30 millióra csökkent.” (Incze, 1955, p. 283.)

Ahogy a 4. táblázatból is láthatjuk, a belföldi államadósság folyamatosan nőtt (különösen 1935/36-tól), míg a külföldi államadósság szerencsére csökkent, de így is az 1937/38-as évben a teljes államadósság 1 860,2 millió pengőt tett ki.

4. táblázat: Az államadósság alakulása [millió pengő]

Költségvetési év	Külföldi	Belföldi	Összesen
1935/36	1 186	471,9	1 658,0
1936/37	1 129	637,5	1 767,3
1937/38	1 107,9	652,3	1 860,2

Forrás: Honvári, 2006, p. 64.

„A makrogazdaság legfontosabb mutatói 1937-ben azt jelezték, hogy az ország kilábalt a gazdasági válság okozta nehézségekből és elindult a lassú növekedés útján. A nemzeti jövedelem 1936/37-ben 1934/35-höz képest 3 620 millió pengőről 4 400 millióra, az MNB valutabevételei az 1934. évi 262 millióról 1937-ben 543 millióra, a külkereskedelmi forgalom ugyanezekben az években 749 millióról 1 064 millióra, aktívuma 59 millióról 134 millió pengőre emelkedett, miközben 1934 és 1937 között a munkanélküliség 13%-kal csökkent. Valamelyest (1 400 millióról 1 600 millióra) nőtt a betétek mennyisége is, bár ha az 1938. évi betétállományt az 1930. évihez viszonyítjuk és az eltelt időben tőkésített kamatot sem hagyjuk figyelmen kívül, akkor közel 1 milliárddal volt kevesebb a pénzintézeteknél elhelyezett takaré- és folyószámlabetét.” (Honvári, 2006, p. 64.)

A foglalkoztatottság és a munkanélküliség helyzete a válság idején

A New York-i tőzsdekrach után nem csak amerikai nép esett pánikba, hanem az összes olyan ország, amely gyakorlatilag az amerikai hitelektől és gazdaságtól függött. Ennek következtében, amikor az USA-ban kitört a gazdasági világválság, akkor ebből adódóan dominóeffektusszerűen a többi országot is magával rántotta. A lakosság mindenáron meg akart szabadulni a részvényeitől, és a pénzüket a bankokból kivonni (átváltani és külföldre menekíteni), így a cégek, és a bankok is becsődöltek (rengeteg kényszeregyezés). Ennek következtében emberek milliói veszítették el állásukat, így a foglalkoztatottság lecsökkent, míg a munkanélküliség megnőtt.

Püski (2010) így fogalmaz arról az időszakról: súlyos és közvetlen problémaként jelent meg ismét a tömeges munkanélküliség veszélye a válság alatt, ami fokozatosan, de az antiszemitizmus újraéledését jelentette.

Ezt az alfejezetet egy 1934-ben készült európai foglalkoztatottság indexeinek alakulásával szemléltetném még. Az 5. táblázat elkészítése során az általam fontosabbnak vélt országokat tettem bele, hogy összehasonlítási alapom legyen a különböző országokkal.

5. táblázat: A foglalkoztatottság indexeinek alakulása (1929=100)

Év, hó	Am. Egyes. Áll.	Cseh-szlovákia	Franciaország	Lengyelország	Magyarország	Nagy-Britannia	Németország
1929	100	100	-	100	100	100	100
1930	86,8	97,6	100	86,8	96,9	96,0	94,4
1931	73,6	92,3	92,5	73,9	87,0	92,3	85,5
1932	61,7	82,6	80,7	63,3	84,8	91,7	62,4
1933 I.	58,8	66,3	78,3	56,7	85,5	90,7	58,2
II.	58,8	66,5	77,9	57,5	85,6	91,2	58,8
III.	56,1	68,6	78,3	59,5	86,4	92,1	62,4
IV.	57,1	74,6	78,7	60,8	87,7	93,0	65,2
V.	59,9	79,2	78,9	63,4	90,3	94,1	67,9
VI.	64,1	81,2	79,1	63,9	88,3	95,4	69,0
VII.	69,3	80,5	80,9	64,3	87,3	95,3	69,2
VIII.	72,5	80,8	80,1	65,1	88,2	95,9	-
IX.	73,5	79,8	79,5	66,2	90,2	96,7	-
X.	73,1	80,1	78,5	70,6	92,4	97,1	-
XI.	71,6	76,8	79,9	66,9	-	97,5	-
XII.	-	-	79,5	61,3	-	97,9	-

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle, 1934, p. 105.

Véleményem szerint az 5. táblázatból Magyarország, az Amerikai Egyesült Államok és Németország adatai a kiemelkedőek, ha a válság szempontjából vizsgáljuk meg. Magyarországon kívül ezen két országot érintette a legmélyebben a válság. Ha az 1929-es év foglalkoztatási indexét 100%-osnak tekintjük, akkor világosan látszik, hogy már 1930-ra mennyit csökkent a foglalkoztatottság aránya a fentebbi országokban.

Súlyosnak mondható, hogy 1930-ra USA-ban a foglalkoztatottság több mint 14%-ot zuhant az 1929. évhez képest. (Az USA lakosságát tekintve ez óriási arány). Ha tovább vizsgáljuk az amerikai adatokat, akkor láthatjuk, hogy évről évre folyamatosan csökkent a foglalkoztatottsági arány, mígnem a New Deal (1933) programnak köszönhetően 1933 júniusában már növekedést tapasztalhatunk a foglalkoztatottság körében, mígnem 1933 novemberében a foglalkoztatottság eléri az 1931-ben mért indexarányt.

Hasonlóságot vehetünk észre a számadatok alapján Németország és az USA között. Ezen két országban radikálisan lecsökkent a foglalkoztatottsági arány. Míg USA-ban a mélypont 1933 májusára tehető 56,1%-kal, addig Németországban 1933 januárjában érte el a foglalkoztatásban a mélypontot 58,2%-kal. Ha az 5. táblázatot tovább vizsgáljuk, akkor Lengyelország is hasonló értékeket mutatott.

Amennyiben Magyarország adatait vizsgáljuk, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a foglalkoztatottság 1931-re 87%-ra csökkent le, majd itt is fokozatosan csökkent a foglalkoztatottsági index aránya, mígnem 1933 augusztusában már növekedés mutatkozott, majd 1933 októberében elérte a 92,4%-os szintet.

A 4. számú melléklet 7. *táblázatában* az európai nyilvántartott munkanélküliség arányait vizsgálom, ahol a válság kitörésének hatására láthatjuk, hogy az adott országban hogyan alakult a munkanélküliség. Ezen adatok a különböző országok felmérései alapján készültek, amelyet a Magyar Statisztikai Szemle az 1933. évi 2. számában jelentett meg. Az ehhez tartozó 7. *táblázat* 4. számú mellékletben található, de a *táblázat* elemzése már a következő bekezdésben szerepel.

Ebből a *táblázatból* Magyarországot és Németországot tartom fontosnak ismét kiemelni. Ha Magyarország adatait vizsgáljuk, akkor látható, hogy a munkanélküliség 1931-ben és 1932-ben érte el a mélypontját, amikor több mint 30 000 nyilvántartott munkanélkülit rögzítettek. Ugyanez vonatkozik a többi ország adataira is. Az 1930-as év kiemelkedő, ahol is júniusban még 19 789 nyilvántartott munkanélküli volt, majd fél évvel később decemberben ez a szám 25 583 lett. Valamint ezen tendencia az 1931-es és 1932-es évben megfigyelhető jelenség volt, ahol is 1931 júniusában 24 411, és decemberben már 33 146 nyilvántartott munkanélkülit tartottak számon, majd 1932 júniusában 29 332, míg decemberében 32 073 volt ez az arány. A *táblázat* alapján Magyarországról is elmondható a javulás, azaz a csökkenő tendencia, a munkanélküliség arányát tekintve, és ezt az 5. *táblázat* is alátámasztja.

Németországban óriási munkanélküliségről beszélhetünk, úgy, hogy ezen adatok csak a nyilvántartott munkanélküliek számát tartalmazzák. A munkanélküliség mélypontja 1931-re és 1932-re tehető, ahogy Magyarországra is. Németország esetében több mint 5,5 millió munkanélkülről beszélhetünk, ahogy Nagy-Britannia esetében is milliós nagyságú munkanélküliség arányában is.

A többi országot vizsgálva megállapítható, hogy minden említett országban rövid idő alatt óriásira növekedett a munkanélküliek száma (lásd Ausztria és Cseh–szlovákia esetében).

Elekes (1930) szerint „a tényleges munkanélküliség jóval nagyobb annál, amit az adatok mutatnak. Az Egyesült Államokban becslés szerint 7–8 millió ember van munka nélkül. Németországban a szervezett munkásság közül 1 millió teljesen, 678 ezer részleg van munka nélkül. A munkanélküliségi segélyt élvezők száma kereken 2 millió (1930. februárban 2,7 millió). Emez adatok alapján a németországi munkanélküliek számát 3,5 millióra – télen 4,5 millióra – teszik.” (Elekes, 1930, p. 1169.)

A 6. *táblázatban* a különböző országok újabb munkanélküliség arányát mutatják be 1932 és 1933 között két időszakra bontva. Míg Elekes Dezső 7–8 millió főre tette 1930-ban az amerikai munkanélküliséget, addig az idézett mű (MSSZ) 1934-ben több mint 10 millió főre becsülte, és ezen érték egészen 12 millió főt is elérte. Az értékekben Magyarország is kiemelkedő szerepet tölt be, hiszen a munkanélküliség 170 ezer főig is elért 1932 szeptemberében.

6. táblázat: A munkanélküliek száma 1932 és 1933 között

Munkanélküliek	Június végén		Szeptember végén	
	1932	1933	1932	1933
	ezerben			
Am. Egyes. Államok	11 400	12 204	10 900	10 089
Franciaország	1 150	1 200	1 250	1 100
Cseh–szlovákia	584	845	609	778
Kanada	525	540	500	510
Németalföld	280	315	315	330
Ausztrália	200	170	190	165
Belgium	175	175	190	165
Magyarország	160	150	170	140

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle, 1934, p. 105.

Ezt az alfejezetet Honvári János és az általa idézett Katona Béla gondolataival szeretném lezárni, amely igen sokat sejtetett az akkori helyzetről: Honvári (2006) szerint a magyar foglalkoztatottsági helyzetről: „a foglalkoztatottak száma 1937–ben már 37%–kal nagyobb volt, mint a válság előtti csúcsot jelentő 1929. évben. A viszonylagos fellendülés oka a hadiipar termelésének gyors ütemű bővítése volt. Katona Béla szerint az ipari beruházások legfőbb indítéka 1937–ben „az államoknak ... minden képzelet felülmúló fegyverkezése.”” (Honvári, 2006, p. 65.)

4. melléklet

4. A MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMA 1930–1933 KÖZÖTT

7. táblázat: A munkanélküliek száma 1930–1933 között

Ország	1930		1931		1932		1933	
	VI.	XII.	VI.	XII.	VI.	XII.	VI.	XII.
	hó végén							
Németország	2 640 681	4 383 843	3 953 946	5 668 187	5 475 778	5 772 984	4 856 942	4 059 055
Nagy-Britannia	1 341 818	1 853 575	2 037 480	2 262 700	2 357 963	2 314 528	2 029 185	1 949 477
Magyarország	19 789	25 583	24 411	33 146	29 332	32 073	27 270	27 044
Lengyelország	204 982	299 797	274 942	312 487	264 147	220 245	224 566	342 622
Franciaország	10 168	22 879	51 354	177 294	295 478	306 952	281 579	344 899
Cseh-szlovákia	73 464	239 564	220 038	486 363	466 946	746 611	675 933	779 987
Ausztria	150 075	294 845	191 150	395 981	327 531	449 899	380 785	383 293

Forrás: Magyar Statisztikai Szemle, 1934, p. 104.

5. melléklet

5. A VILÁGVÁLSÁGHOZ VEZETŐ ELŐZMÉNYEK AZ 1970–ES ÉVEKTŐL KEZDVE NAPJAINKIG

Ebben a fejezetben a 2008/2009-es gazdasági válság előzményeit dolgozom fel, amelyben a válság kitörésének okait is szeretném feltárni, ehhez viszont egészen az 1970-es évekig kell visszarepülnünk az időben, ahol a különböző intézkedések és események vezettek el minket egészen a válság kirobbanásáig. Az időbeni sorrendet tartva először a fentebb említett deregulációval és annak hatásaival kezdeném a jelenlegi válságra vonatkozóan, majd a posztmodern pénzügyi eszközök burjánzásával (repülő pénzpiac) és a globalizáció hatásaival folytatnám ezen a fejezetet. Majd a jelen tényezők elemzésére is kitérek, azaz a közvetlen kiváltó okra, vagyis a hitelválságra (jelzáloghitel-csapda), valamint az USA eladósodottságára elsősorban Kína felé, hogy az amerikai fogyasztást hitelből tudják finanszírozni.

Lengyel – Fejes (2010) szerint „a válságot előidéző legfontosabb jelenség a globális egyensúlytalanság volt, amit az ázsiai megtakarítások és a nyugati, főleg angolszász országok túlfogyasztása hozott létre.”

Dereguláció

„Az a tény, hogy az állami beavatkozásban mindig van hiba, még nem teszi tökéletessé a piacokat.” (Soros, 2009a, p. 131.) Az 1950-es években homályba vesztett a laissez-faire elmélete, de az 1980-as években mégis visszatért hozzánk. A pénzügyi hatóságok ennek a hatásnak köszönhetően vesztették el a pénzpiacok feletti ellenőrzésüket, s ezzel alakult ki a szuperbuborék.²⁵ (Soros, 2009a) Alan Greenspan (2009) később elismerte, hogy ezen elmélet hamisnak, tévesnek bizonyult, ahogy mi is tapasztaljuk. (Antalffy, 2009)

Lényegében erről van szó, hogy nem csak a pénzügyi hatóságok vesztették el az ellenőrzés jogát, hanem a gazdaságban (különösen a pénz) minden szabadon mozoghatott. Pénzügyi téren nem volt röghöz kötés a szabályzatokban. (Almási, 2009) Az első legfontosabb ilyen esemény az 1971-ben, az aranyalapú pénzrendszer, „a Bretton Wood-i egyezmény”²⁶ felmondásával indult meg, ettől a dátumtól kezdődik az addig szigorúan szabályozott (regulált) pénzpiacok „felszabadítása.” (Almási, 2009, p. 61.)

1970-től az USA kereskedelmi mérlege deficitese, és ezt kizárólag a túlköltekezés okozta, és ennek fedezetét a dollárbankjegyek nyomtatása volt. (Antalffy, 2009) „A dollár stabilitásába vetett bizalom csökkenése miatt az USA-nak egyre nagyobb mértékben kellett a külföldi

jegybankok által felkínált dollárokat aranyra cserélnie”. (Antalffy, 2009, p. 84.) Charles de Gaulle be akarta váltani Franciaország dollár készletét aranyra, és ezt Nixon elnök nem támogatta. (Antalffy, 2009) Az amerikai aranytartalékok apadásával 1971 augusztusában az USA felrúgta a dollár rögzített árfolyamon való aranyra váltását. (Oláh, 2008)

A deregulációs folyamat leginkább az 1980-as évekre tehető (abban teljesedett ki leginkább), hiszen az amerikai látásmód, miszerint, ha az állam beleavatkozik a piaci folyamatokba, akkor abból csak baj keletkezik (pl. ha a pénzügyi eszközökre szigorúbb szabályokat kényszerít, vagy megtilt bizonyos tranzakciókat, műveleteket)

Az 1980-as évektől a következő deregulációs szabályzásokat törölték el: „eltörölték a tőke szabad áramlásának akadályait – a pénzt szabadon, korlátozás nélkül lehetett kivinni, behozni egy-egy országból. Ez a fejlődő országok számára katasztrofális hatással járt: rossz időben a tőkét egyszerűen kimenekítették. Felszabadították a deviza-árfolyamokat, ami egyértelműen a dollár-rezsimnek kedvezett”²⁷ [különösen Richard Nixon elnök idején], a periféria országaitól elvették azt a jogot, hogy vigyázzanak saját valutájukra. Ennek következtében robbant ki a délkelet-ázsiai, a mexikói és az argentin válság is.” ... „A dereguláció során megszüntették a bankok és a „befektetési bankok” szigorú elkülönítését.” (Almási, 2009, pp. 45–46.) Valamint az amerikaiak gyakorlatilag eltörölték azt a szabályt is, hogy a bank tartaléktőkéjének el kell érnie a 8 illetve 10 százalékot (2,8%-ra vitték le), rengeteg esetben az amerikai cégek kölcsönből vásároltak ki cégeket és a hitel fedezete a felvásárolt vállalat volt, és abból törlesztett. (Almási, 2009)

1999-ben hatályon kívül helyezte Gramm–Leach–Bliley törvény az 1933-as Glass–Steagall törvényt (amelyről már korábban említést tettem a dolgozatomban), amely korábban megtiltotta a befektetési bankoknak, hogy a betétkezelések mellett befektetésekkel is foglalkozzanak, valamint az értékpapír–kibocsátást is megtiltotta. (Antalffy, 2009)

Fenti törvény eltörlésével lehetővé tették, hogy a nem-banki pénzintézetek is bankolhassanak. Ennek következtében megindult az „árnyékbankolás” tevékenysége. 2001-ben az amerikaiak jelentős része (a középosztálybeliek is) tőzsdézett, ráadásul a többségük a megtakarításaiknak az értékét próbálták növelni. Ennek következtében keletkezett részvénybuborék elpattanását (amikor is a részvények ára már messze meghaladták a tényleges értéküket) követően visszaestek a beruházások és nőtt a munkanélküliség aránya. Majd mind ezek következtében a fogyasztás is visszaesett. „Mivel sokan alaposan megégették a kezüket a részvényt piacon, az emberek az ingatlanpiac, vagyis a családi házak – mint a megtakarítások biztonságosabb formája – felé fordultak.” (Antalffy, 2009, p. 92.) Amiből a 2008/2009 válság idején újabb buborékképzések következtében kitör a világválság.

²⁵ Ezen hatás nem csak az USA-ban volt jellemző, hanem Nagy-Britanniában is. (Soros, 2009a.) Valamint az is megállapítható, hogy „a nagy világgazdasági válság óta ezek a hatóságok figyelemre méltó sikereket értek el a nemzetközi pénzügyi rendszer súlyos összeomlásának megakadályozásában.” (Soros, 2009a, p. 130.) Ahogy ezt korábban is láttuk.

²⁶ Ezen egyezmény során olyan intézményeket hoztak létre (például az IBRD és az IMF), amelyek a nemzetközi pénzügyi rendszert voltak hivatottak szabályozni.

²⁷ Ezen eseményeket, és ennek részletes folyamatait Gowan (1998) a *The Globalization Gamble: The Dollar–Wall Street Regime and its Consequences* c. művében is igazolja.

Almási (2009) szerint a 2008/2009-es válság egyik kirobbantó oka az volt, hogy senki sem tudta, hol, mennyivel, kinek tartozik a pénzügyi rendszer. A pénzpiac elszabadulását a deregulációnak volt köszönhető, mert jelentősen visszaszorította állami felügyelő szabályozó szerepét. Ilyen volt például a kereskedelem liberalizálása, ami egyben felgyorsította a privatizálást, amivel országokat fosztottak ki. Valamint a deregulációval felgyorsult a tőkebehatolás (az FDI – foreign direct investment, a külföldi tőkebefektetés), ami lendített elmaradott régiók fejlődésén, de pusztító hatása is tagadhatatlan. (Almási, 2009)

A deregulációval a korábban érvényes pénzügyi szabályok eltörlésével lehetőség nyílt az újonnan bevezetett pénzügyi eszközök²⁸ [a legveszélyesebb és legkockázatosabb pénzügyi eszközök a CDO és a CDS, különösen 2008/2009-ben] minimális szabályozására és ellenőrzésére. (Almási, 2009)

Egyetérttek Antalffy (2009) véleményével, miszerint ismét szükség van a befektetési bankok szabályozására, vagy arra, hogy önmagát szabályozza a bankszféra.

Antalffy (2009) szerint a 2001-ben meghirdetett Bush elnök féle adócsökkentései program sem tett jó hatást az amerikai gazdaságra, különösen, ha az akkori FED jegybank elnök által megállapított kamat mértékét nézzük, ami 2000 6,5%-ról, 2003 közepéig 1%-ra csökkent. Ezen helyzet kiegészíthető még az Irak elleni háborús folyamatokkal, amely az olajért folyt, amely csak még inkább megemelte annak az árát, mivel az USA nyersolaj függő ország. Továbbá a szerző szerint ez az adópolitika vezetett az ingatlanspekuláció kialakulásához.

A válság kitörése után hamar kiderült, hogy a becsődölt bankoknak a központi bank és az állami intervenciókkal tudnak csak segíteni. „Kétségtelen, hogy a túlszabályozás megfojtja a gazdasági folyamatokat, de Amerikában dereguláció címen leépítették az elemi – piacokat, befektetőket, nyugdíjalapokat, stb. védelmező – szabályokat is.” (Almási, 2009, p. 45.)

„De amennyiben a bajok gyökeréig akarunk lemenni, akkor észre kell venni, hogy valójában a válság oka a szabadpiaci önszabályozásában való hit, amibe az államnak nem szabad beavatkozni.” (Antalffy, 2009, p. 91.)

A posztmodern pénzügyi eszközök burjánzása („repülő pénzpiac”)

„A pénz- és spekulatív tőke dominanciája, szemben a reálszférában dolgozó tőkével – a 80-as évek elején bukkant fel, és a 90-es évekre lett a világgazdaság meghatározója.” ... „A nemzetközi pénz-, kötvény- és részvényforgalom, valamint a különböző valuták árfolyamkülönbségeit kihasználó ügyletek olyan volument értek el, ami akár tíz éve is elképzelhetetlen volt.” (Almási, 2009, p. 66.) Almási (2009) szerint manapság Amerika teljes GDP-jét többszörösen meghaladja a repülő pénzmennyiség. Naponta kétezer milliárd dollár „repül” a Föld körül, ami jó pár ország teljes GDP-jének felel meg.

Soros (2009a) szerint a II. világháború utáni években ezeket a korlátozásokat fokozatosan csökkentették. Kezdetben lassabban, majd egyre dinamikusabban, ami az 1980-as évekre a trend tetőzött.

Almási (2009) szerint az 1990-es évek gazdasági zűrzavarát a gazdaságban forgó irdatlan pénzmennyiségű pénztömeg okozta, amelyek az országok, a piacok és a kontinensek között mozogtak. 10 évvel ezelőtt a pénz teljesen másképp forgatta a világot, ami azt jelenti, hogy még mindig ez mozgatja. Viszont az 1980-as évektől számolnak már az excess money (fölös pénz) problematikájával, azaz a gazdasági tranzakciókban nem szereplő, spekulációs tőke egy hányadával.

Erre az időszakra, és ebben a témakörben is különösen jellemző volt a dereguláció. Ebben az esetben, ahogy fentebb is láttuk az 1970-es évektől fokozatosan eltöröltek olyan szabályokat, törvényeket és intézkedéseket, amelyek a piacot (elsősorban pénzpiac), a kereskedelmet korábban korlátozták, de inkább államilag védtek. Ilyennek volt mondható a korábban is említett bank- és értékpapír-tevékenység szétválasztása még 1933-ban, vagy külföldi valutával nem lehetett kereskedni (dollárral sem) stb. Ezen szabályokat, mint láttuk, azért hozták, hogy az olyan horderejű gazdasági válságokat, mint az 1929/1930-as volt, elkerüljék, megakadályozzák velük.

Almási (2009) szerint a globalizáció nevezhető meg a pénzpiac felfutásának másik okaként. Eredményként tudható be „az üzleti lehetőségek bővülése, a multinacionális vállalatok hálózatának ázsiai kiépülése, valamint ezzel párhuzamosan a pénzpiac globalizációja.” (Almási, 2009, p. 68.) Ezekhez még hozzájön az opciós- és határidős ügyletek, csereüzletek – gyűjtőnevéen derivatívák²⁹ –, piacok folyamatai és összegei is, valamint a spekulatív tőke és a spekulánsok szerepe, amelyek az 1980-as években születtek meg.

Véleményem szerint a spekulatív tőke szerepe hatalmas jelentőséggel bírt a válság kitörésében (ami a dereguláció folyamán kapott nagy szerepet), hiszen a tőzsdén elsősorban spekulánsok szerepelnek, ők azok, akik képesek olyannyira befolyásolni, hogy adott részvényt papírt teljesen padlóra tesznek, és az ügyletek folyamán dollár milliókat keresnek össze. Hasonló eset történt az 1994/1995-ben bekövetkezett mexikói válság után, amikor a spekulánsok az argentin valutát támadták meg, és ennek következtében az argentin kamatok megemelkedtek, és így az argentin bankok komoly nyomás alá kerültek, és végül az IMF-hez és a Világbankhoz fordultak segítségért. (Novoszáth, 2007) Hasonló példa történt szintén 1990-ben Soros György shortolási tevékenységének³⁰ köszönhetően az angol leértékelődésével, amivel Soros György térdre kényszerítette az angol jegybankot, és közel 1 milliárd dollárt keresett ezzel a tevékenységével akkor, így belátható, hogy ez valóban jó üzleti tevékenységnek számít! Továbbá az 1987-es Andy Krieger az új-zélandi dollár, a kiwi ellen is hasonló tevékenységet hajtott végre. (<http://forexbazis.hu>) Valamint 2007-ben, még a válság előtt az olaj árának spekulációja is ilyen tevékenység

²⁸ Almási (2009) szerint „elszaporodtak a „posztmodern” pénzügyi eszközök – a pénzpiac harminc éven át ezeknek az instrumentumoknak az egyre bővülő körében forog –, és közben a rendszer majd minden hét-tíz évben kisiklik, jön egy-egy válság.” (Almási, 2009, p. 36.)

²⁹ A derivatívák esetében fikciót, a határidős ügyletek során ígértet, és az opciók esetében a vásárlás lehetőségét vásárolják meg, majd végül adják el. (Almási, 2009)

³⁰ Azaz a süllyedő árakra játszanak a spekulánsok, és így tesznek óriási haszonra szert, míg így cégek mennek tönkre, ahogy 2007-ben a Lehman Brothers is.

volt, mint a fentebb említett példák. (Szvetnik, 2007) (Lásd később) 2009-ben Soros György az OTP részvényeinek esésére játszó akciója miatt 489 millió forintra bírságolták meg. (Gyenis, 2013)

„A legtöbb recesszió a világ kevésbé fejlett részén jelentkezett, amit így többek között a fejlettség hiányával lehetett magyarázni. Voltak azonban olyan válságok is, amelyek a nemzetközi pénzügyi rendszert veszélyeztették: így például a 1980-as bankválság vagy a fejlődő piacok 1997–1998-as krízise.” (Soros, 2009a, p. 134.)

Almás (2009) és Antalffy (2009) szerint az 1980-as és 1990-es években születtek meg azok a pénzügyi eszközök (CDO és CDS), amelyek olyan hitelezési formák, amelyek később továbbfejlesztett verziókban is felbukkantak, különösen 2004-ben, amikor a későbbi 2008/2009-es gazdasági és pénzügyi válsághoz vezettek legelőször az USA-ban jelzálog- és hitelválság keretében, amelyek óriási kárt okoztak a gazdaságban. De erre a későbbiek fogok kitérni a dolgozatomban.

Ezen hatalmas fejlődése a pénzpiacnak a technológia fejlődése (komputerizáció és elektronikus pénz) is hozzájárult. Ács (2012) külön kiemeli a 2000-es években lefolyó Dotcom válságot, amely az internet buborékával indult meg és a 2001. szeptemberi terrorátmadásban érte el tetőfokát.

Almás (2009) szerint „a 80-as években megindult részvénytőke koncentrációja, a részvények száma tíz év alatt 38%-kal csökkent – vagy a nagyvállalatok vásárolták vissza a saját részvényeiket, vagy a befektetési alapok vonták magukhoz, hogy átalakított formában (opciós, vagy határidős műveletekben) dolgozzanak velük.” (Almás, 2009, p. 70.) Felmerül a kérdés, amit Almás (2009) is feltesz, hogy „miért repül ennyi pénz a Föld körül?” (Almás, 2009, p. 70.) Véleménye szerint azért, mert „az egyes ipari országok közötti árucseré-forgalom sohasem kiegyenlített: ha az egyik többet ad el, mint partnere, akkor a kereskedelmi mérlegén többlete keletkezik – plusz pénzforrásokkal rendelkezik, amivel valamit kell/lehet csinálni. (Ez volt a helyzet a japán gazdaságban, ma ugyanez Kínát jellemzi.)” Másik okként a pénzgazdálkodás megszűnésében látja, hogy ezzel az inflációs nyomást kordában lehessen tartani. „Ekkor azonban a pénz az alacsonyabb kamatlábbal dolgozó gazdaságokból a magasabb kamatnyereség felé áramlik, pl. vásárolni kezdik a német márkát (vagy ma az eurót), a növekedett kereslet hatására az „ára” felértékelődik.” Harmadik okként az 1974-ben megszületett önálló pénz piacát emeli ki, „ahol az egyes pénznemekkel éppúgy kereskednek, mint bármely más áruval, a földimogyorótól az aranyig.” (Almás, 2009, p. 72.)

Összességképpen megállapítható, hogy a pénzügyi szabályozókorlátok megszüntetésével nem alakult ki homogén pénzügyi rendszer, ahogy Almás (2009) is megfogalmazza, „nem képes azonos kamatfeltételekkel, kiegyenlített kereskedelmi egyenleggel dolgozni. A pénzpiacra régióként, sőt országokként jelentős kamat-, infláció- és megtérülés-különbségek alakultak ki.” (Almás, 2009, pp. 72–73.) Erősen differenciálódás érvényesül a világban e téren is.

Globalizáció

A globalizáció, mint folyamat „az 1973-as olajsokk után az olajdollárok visszaforgatásával kezdődött, majd egészen felgyorsult a Reagan–Thatcher évek alatt.” (Soros, 2009a, p. 133.)

Lényegében arról van szó, hogy a fejlett európai országok, USA, Japán és más nyugat-európai országok kihelyezték a harmadik világba, Közép- és Kelet-Európába (1990-es években, a rendszerváltás után Magyarországra is), Ázsiába (India, Távol-Kelet) is a termelésüket, ahova az olcsó munkaerő odavonzotta a tőkebefektetőket. (Olcsó importálási lehetőség, valamint anyagbeszerzés). A globalizációnak köszönhetően az életszínvonal bizonyos körökben magasabb lett, bár sok helyen még továbbra is nyomorban, szegénységben élnek. Mivel a tőkebefektetők inkább az „olcsóbb” országba telepítették vállalataikat, így számos nagyhatalmi országban megnövekedett a munkanélküliség, és néhol még bércsökkenés is kialakult.

„A dollár olyan nemzetközi tartalékvalutává vált, amelyet a világ központi bankjai is elfogadtak. Ennek eredményeként az Egyesült Államok anticiklikus politikát folytatott, miközben a fejlődő országok is bizonyos mértékben a többi fejlett országra is, csak saját keretein belül mozgathatták.” (Soros, 2009a, p. 134.)

A globalizáció, a termelés kihelyezése a mai napig is folyamatosan tart, amelynek egyik legfőbb pozitívuma, hogy munkát teremt. A külföldi befektetők országról országra viszik tovább a tőkéjüket beruházni, ami sokkal kifizetődőbb számukra. A globalizációs folyamat fokozatosan erősödött és fejlődött a szabályzások megszüntetése következtében.

Az agresszív ázsiai országok (különösen Kína) gazdaságfejlesztésének köszönhetően elsősorban Amerika és néhány európai ország jelentősen visszaesett a nemzetközi versenyben, és lassabb fejlődési pálya már a jellemzőbb. Valamint a „nemzeti ipar leépülése és a szolgáltató szektor túlnővése komparatív hátrányos helyzetbe sodorja Amerikát és Európát az ázsiai új tőkével szemben.” (Almás, 2009, p. 83.) Ahogy ezt látjuk és tapasztaljuk, ez a folyamat már megtörtént a kínai tőke esetében. A kínai tőke minden szektorba/ágazatba beférkőzik, és ezzel tönkre teszi részben az adott ország ágazatát/iparát és stb; az olcsó munkaerejével és a kiváló munkabíráásával (igaz, több esetben a minőség már megkérdőjelezhető, de lényegesen olcsóbb a többi „versenytárs” képest). Kína az olcsó autóival, számítógépeikkel (laptop)³¹, pontosabban műszaki cikkeikkel (mobiltelefon) árasztották el a piacot, ami a többi versenymárkát, és annak árait „haza vágta”. Kína folyamatosan terjeszkedik, és minden országba szó szerint „beépül”, rombol és egyben épít. „A kínai gazdaság vérkeringésében áramló hitelállomány átlépte a GDP kétszeresét, és a növekedés 2008 óta gyorsabb volt, mint az USA-ban a jelzáloghitelek fedezetével kibocsátott származékos értékpapírok lufijának felfúvódása idején”. (Nagy, 2013, p. 26.) 2013 júliusában pánikot keltett a kínai hitelszűke, pedig csak a kínai és más árnycsúszó tevékenységre akarták felhívni a figyelmet.

Nem elhanyagolandó tény, hogy USA és Kína pénzügyileg függő helyzetben áll egymással³², hiszen USA rengeteget importál Kínától, de a válság kirobbanása miatt ez jelentősen visszaesett (Kína exportja 2009-ben 3% körül volt, és a GDP növekedése 11%-ról 7,5%-ra csökkent (Almás, 2009) „Az Egyesült Államok

³¹ Az információs technológiában India szerepe kiemelkedő, hiszen a világ egyik legfejlettebb technológiával dolgoznak, és állítanak elő.

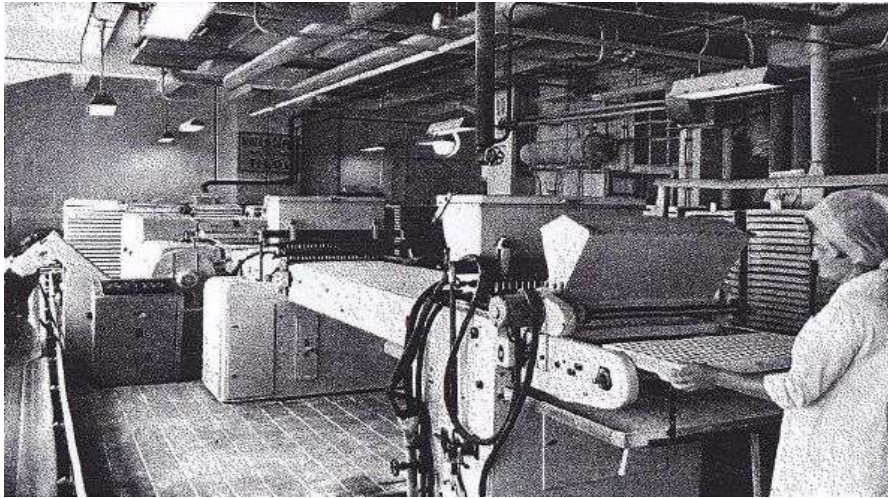
³² Ezen gondolatot Soros (2009a) is megerősíti.

külső adósságot halmozott fel, míg Kína és a többi ország devizatartalékot. Az amerikai megtakarítási ráta alacsony volt, a többieké magas. Hasonló szimbiózist figyelhetünk meg a bankok és ügyfeleik (fedezeti alapok és részvényalapok), valamint a jelzálog-hitelezők és a jelzálogadósok között is.” (Soros, 2009a, p. 136.) Az USA rengeteg kölcsönt vett/vesz fel Kínától, valamint Kína számos amerikai értékpapír vásárlással finanszírozza az amerikai gazdaságot és az amerikai fogyasztást. Ha ez folyamat leáll, akkor az USA óriási nagy bajban lesz, különösen akkor, ha Kína a hitelek összegeit próbálja majd behajtani rövid határidőn belül.

Almási (2009) szerint „Amerika függése Kínától hosszú távon mégis csak oldódni fog. A belső piac felé fordulása viszont – ugyancsak hosszú távon – Kína pozícióját erősíti.” (Almási, 2009, pp. 124–125.) Ezen kívül a szerző úgy gondolja, hogy Kína fogja a fejlett világot kimenteni a válságból, mert az országot kevésbé érinti a válság, és könnyebben fog belőle kilábalni, mint az USA vagy az európai országok.

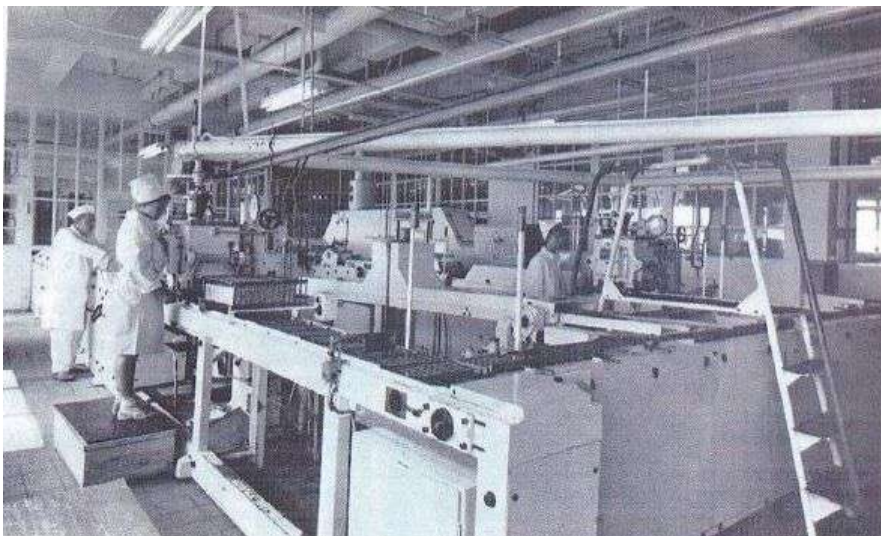
6. melléklet

6. CSOKOLÁDÉGYÁRTÁST ELŐSEGÍTŐ BERENDEZÉSEK

1. kép: NDK – gyártmányú gép – "Mogul" fondant öntő és lepúderező gép

Forrás: Budapest Csokoládégyár 1868–1968 (1968, p. 11.)

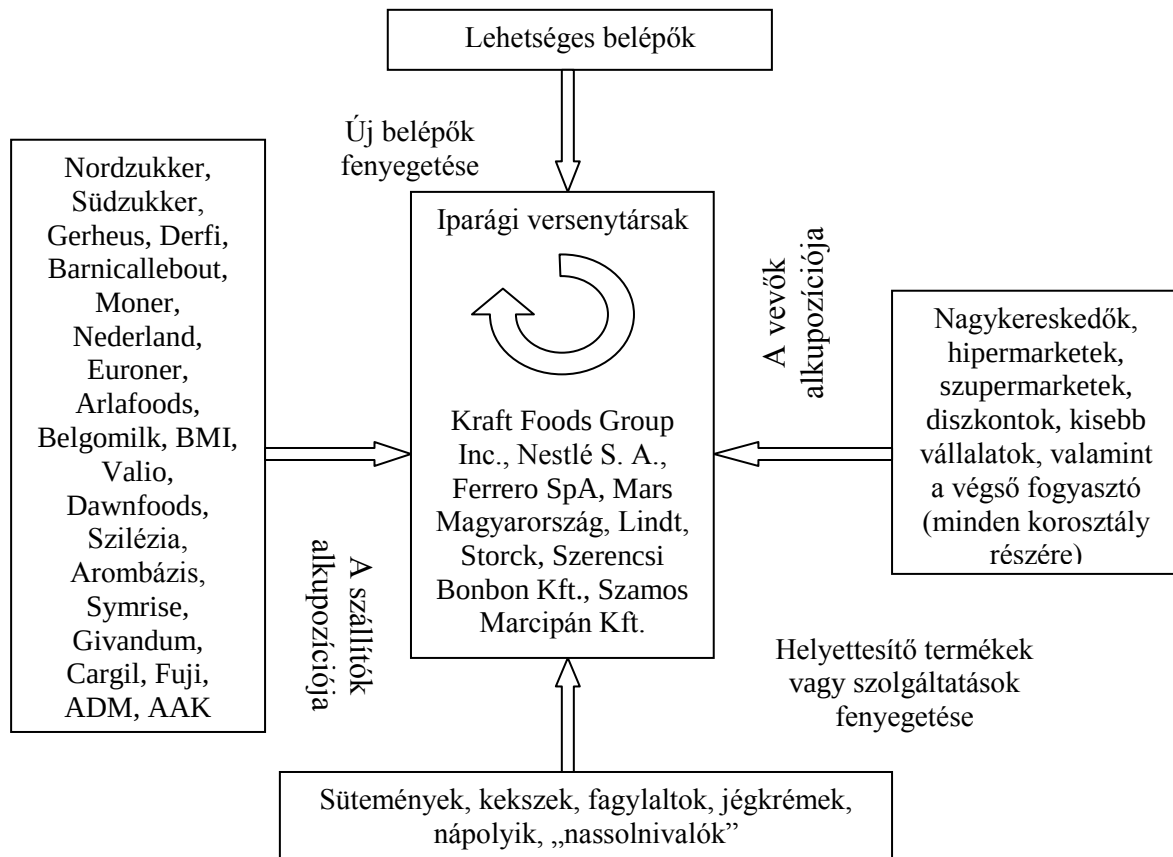

2. kép: "Caremil Crem" formázó sor a csokoládé előállítás folyamatában

Forrás: Budapest Csokoládégyár 1868–1968 (1968, p. 13.)

7. melléklet

7. AZ ÉDESSÉG-IPARÁGI VERSENYT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

5. ábra: Az édesség–iparági versenyt meghatározó tényezők a Bonbonetti Choco Édesipari Kft. esetében

Forrás: saját szerkesztés

8. melléklet

8. A BONBONETTI CHOCO ÉDESIPARI KFT. SWOT ANALÍZISE ÖSSZEFOGLALÓAN

8. táblázat: A Bonbonetti Choco Édesipari Kft. SWOT analízise összefoglalóan

Erősségek	Gyengeségek
- széles termékpaletta (táblás, szeletes, desszert, draszté, rágógumi, cukorka stb.), - erős szakembergárda és nagy szakmai tapasztalat, hazai elismertség, környezettudatos, együttműködő dolgozók, - minőségi termékek gyártása, - logó felhelyezésével erős összpontosítás a vevőknél, - hazai gyártó, - fontosnak tartják a régi termékek hagyományörzését (íz, csomagolás) - stabil hazai és külföldi vevői körrel rendelkezik, - fontos számára a vevő, és a vevői elégedettség és ez az eladásokban is megmutatkozik, - erős exporttevékenység, exportpartneri hálózat, - erős pénzügyi helyzet, folyamatos beruházások, - saját márkabolttal rendelkezik.	- erőit és erőforrásait meg kell osztania, mert szinte minden szegmensben jelen van, - kevesebb a marketingre elkölthető összeg, kevesebb polchely, - nyersanyagokhoz való hozzájutás nehézkes (pl. cukor, kakaó), - nehezebb ellensúlyozni a különböző adókat (pl. neta), - nem rendelkezik külön külső szakértői csoporttal, - nincs K+F részleg, amely konkrétan az új termékek kialakításáért és a korábbi termékek fejlesztéséért felelne, - sok termékfajta szűntetnek meg - kisebb mértékű létszámleépítés.
Lehetőségek	Fenyegetettség
- intenzív jelenlét nyugaton és Roshen révén keleten is, - innováció, valamint termékfigyelés, technológia-megfigyelés külföldön, - disztribúció fejlesztése, maximalizálása, - privat label termékek eladásainak növelésének hangsúlyozása és erősítése, - a közép- és kelet-európai előítélet fokozatosan csökken, - lose termékek felé nyitás hazai piacon is.	- a recesszió, illetve a további gazdasági visszaesés, - a Bonbonetti Csoport teljes mértékű felvásárlása a Roshen által - kedvezőtlen gazdasági, környezeti hatások, például kedvezőtlen időjárás, nyersanyagárak emelkedése, - törvényi, kormányi szabályozások (ÁFA, neta) emelése, vagy új fajta bevezetése, - versenytársaknál a saját márkás termékek növekedésének veszélye, - a versenytársak veszélyt jelenthetnek a több tőkével rendelkező tulajdonosi háttérük miatt (pl. fejlettebb technológia).

Forrás: saját kutatás

9. melléklet

9. BONBONETTI MÉLYINTERJÚ KÉRDÉSEI (2013)

1. Milyen üzemekből áll a vállalat? Milyen a munkaerő (szaktudás)? Milyen részegységekből áll a vállalat?
2. Melyek a főbb szabályozási, előírási pontok? A gyártás során milyen műveletekre kell különösen odafigyelni? (Hőmérséklet, állandóság stb.)
3. Egy-egy adószabályozás, mint például a népegészségügyi termékadó hogyan érinti, befolyásolja a vállalat működését?
4. Milyen támogatásokat nyert el az utóbbi 3 évben a vállalat? Milyen fejlesztések voltak az elmúlt 3 évben?
5. Melyik a sikertermékek a márkatermékeken kívül? Privat label, félkész, lose termékek stb.?
6. Melyek a vállalat erősségei? Mire épít a vállalat?
7. Melyek a vállalat gyengepontjai? (Mekkora polchellyel rendelkezik a versenytársakhoz képest?)
8. Mik a vállalat hosszú távú céljai?
9. Kik a legfőbb belföldi partnerek? Hogyan épül fel az értékesítési lánc a vállalatok belül? Szokott-e a vállalat partnereket kedvezményben részesíteni, van-e hitelkeret a partnerek részére fenntartva?
10. Mely országokba értékesít a vállalat Bonbonetti termékeket?
11. Mekkora volt az eladás/értékesítés külföldön 2008 előtt (4–5 éves intervallumon belül)?
12. Mely termékek, márkák eladási értékek magas belföldön és külföldön? (Külföldön természetesen nagyon eltérő)
13. A válság hatására mennyire esett vissza a forgalom? Azóta mennyire esett vissza az eladás?
14. Mennyire tud a válság idején a partneri kör bővülni? Mekkora új az vevők aránya? Hogy talál a cég potenciális vevőt?
15. Melyek a vállalat fő beszállító partnerei? Milyen nyersanyagokat hozat be a vállalat külföldről? Melyek a piac által különösen érintett nyersanyagok?
16. Hogyan alakult az árbevétel 2006–2012 között?